
Sluttrapport

Kvænangsbotn og Navitdalen landskapsvernområder:

Kulturminneregistreringer og kartlegging av historisk bruk av utmarka.

NØRDTROMS
MUSEUM

Innholdsfortegnelse

Innledning	4
Beskrivelse av områdene	5
Tidligere undersøkelser	7
Formidling og vern	8
FORHISTORIEN	9
1.1 - På sporet etter de første menneskene	11
1.2 - Jakt på villrein	15
REINDRIFTA	20
2.1 - Kilder til reindriften	21
2.2 - Kulturminner	28
2.3 - Registrerte kulturminner	29
UTMARKA	37
3.1 - Fastboendes bruk av utmarka	38
3.2 - Skogskoier og gammer	40
3.3 - Tjæremiler	42
3.4 - Tømmerdrift	46
3.5 - Slåttemark	47
3.6 - Den usynlige bruken av utmarka	47
3.7 - Ferdelsårer	49

Innledning

I 2019 fikk verneområdestyret i Kvæningen og Navitdalen landskapsvernområder tilskudd fra Sametinget til å gjennomføre kulturminneregistreringer i de to verneområdene. Nord-Troms museum ble invitert med i samarbeidet og har hatt det faglige ansvaret i prosjektet ved prosjektleder Lise Brekmoe. Kulturminneregistreringene ble i stor grad gjennomført av representanter fra reinbeitedistriktene samt fastboende i Kvæningsbotn, i tillegg deltok prosjektleder et mindre antall dagsverk i felt.

Denne rapporten oppsummerer resultatet av feltarbeidet og inkluderer også informasjon fra tidligere registreringer og skriftlige/muntlige kilder som kan bidra til vår kunnskap om bruken av områdene. Et av målene har vært å kartlegge tidligere tiders bruk av landskapet og ressursene det har rommet. Det har også vært viktig å kartfeste kulturminner og bruk av landskapet som kan informere forvaltningen av verneområdet og planleggingen av fremtidige aktiviteter.

I tillegg til kulturminneregistreringer har det blitt gjennomført intervjuer om den reindriftsamiske bruken av landskapet. Til dette ble Marit Kristine Hætta Sara leid inn for å gjennomføre intervjuene. Informasjonen fra dette er innarbeidet i rapporten. Øvrige arkiver og kilder har også blitt konsultert. Særlig gjelder dette informasjon som er å finne i Nord-Troms museums arkiver, deriblant en rekke intervjuer med informanter i Kvæningsbotn som ble gjennomført på 1990-tallet av museet. Mange av disse omhandler bruken av utmarka. På grunn av manglende avklaringer med hensyn til personvern og gjenbruk av materialet da intervjuene fant sted, har det vært nødvendig å anonymisere informantene. Disse nevnes derfor ikke med navn.

Kulturminnene som er registrert i prosjektet legges inn i kulturminnedatabasen Askeladden innen utgangen av januar 2021. En liste over alle registrerte kulturminner er å finne bakerst i rapporten som vedlegg 1.

Det er verdt å understreke at man aldri kan dekke store områder fullstendig og dermed si at alle kulturminner er kjent og kartfestet. Det vil forekomme mange kulturminner i og nær verneområdene som fremdeles ikke er registrerte.

Grunnet koronapandemien lot det seg ikke gjøre å gjennomføre registreringer som planlagt i indre deler av Navitdalen. Dette planlegges gjennomført av Nord-Troms museum gjennom egeninnsats i 2021 og et tillegg til denne rapporten vil bli utarbeidet.

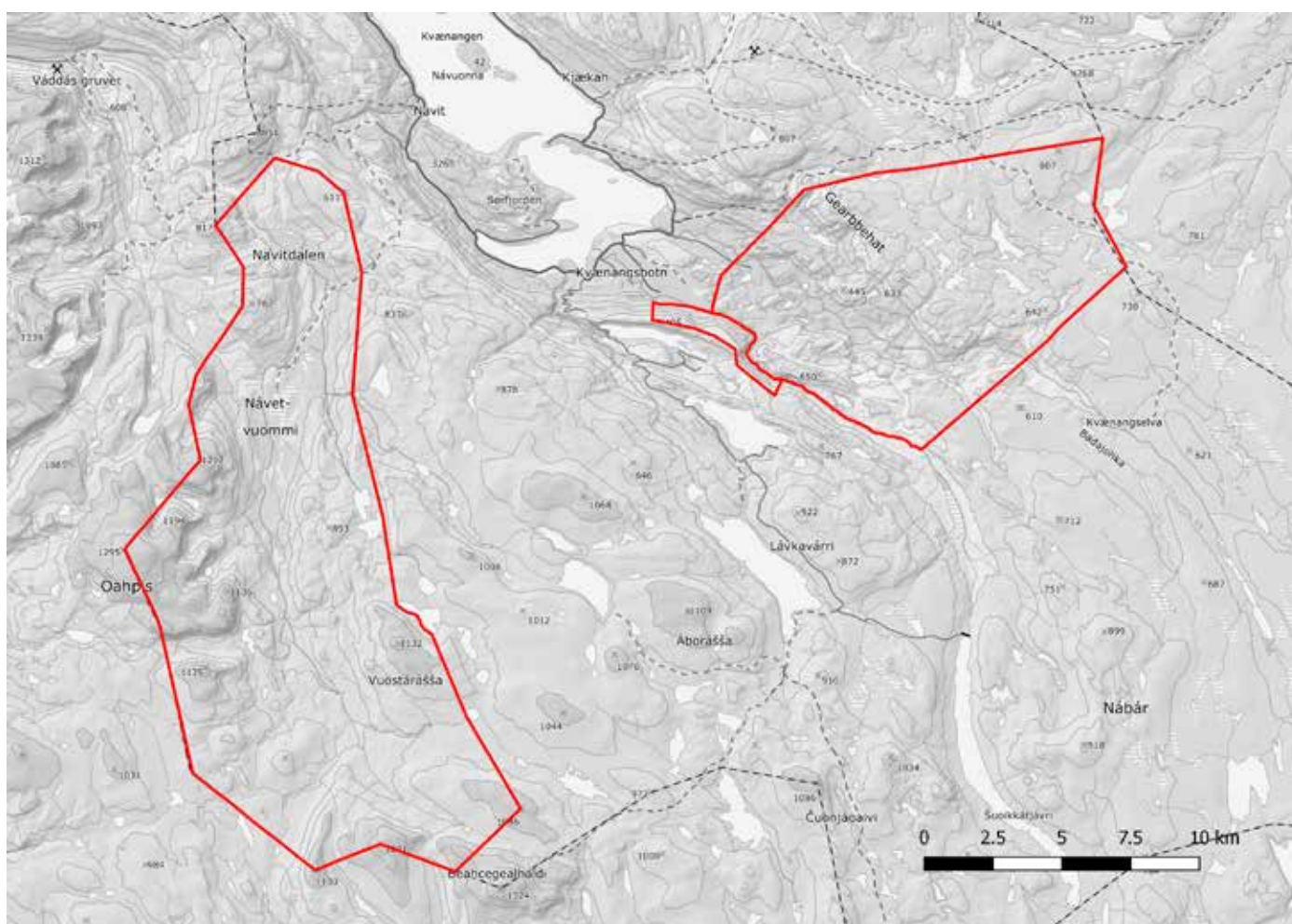
Beskrivelse av områdene

Totalt omfatter verneområdene et areal på 292,1 km², fordelt på 104,4 km² i Kvænangsbotn og 187,7 km² i Navitdalen, begge områdene ligger i sin helhet i Kvænangen kommune i Troms. Kvænangsbotn landskapsvernområde strekker seg fra bredden av Njárbesjohka og Njemenjáikojohka og nordøstover inn til Geađ ešvárri og omfatter dalføret med Kvænangselva og fjellområdene ved Gearbbet. Navitdalen omfatter dalføret med blant annet Návetjohka, Vuostájohka og Sálbmejohka med omkransende fjelltopper, fra Sálbmečohkka i sør til Vuopmenjunni i nord.

Landskapet både i Kvænangsbotn og Navitdalen er preget av kontraster mellom elvedaler og fjell. I Navitdalen er kvalitetene knyttet særlig til de høye fjellene på vestsiden og kontrasten til det mer rolige landskapet i dalbunnen og på østsiden av dalen. Veksling mellom skog og store åpne områder i dalbunnen er et karakteristisk trekk i Navitdalen. Dalføret BaĐaávži/Kvænangsdalen er hovedformen i Kvænangsbotn. Dalen er omgitt av lågfjellsområdet Gearbbehat på østsiden og en skarp fjellrygg, Čeabetčearro, på vestsiden. Området særpreges av en berglendt og variert topografi. Gearbbehat er svært oppbrutt og fremstår sammen med Čeabetčearro som en dramatisk innramming av den skogkledte dalen. Lengst øst i området avtar dramatikken i landskapet.

Over: Kartutsnitt som viser verneområdene. I tillegg ble det gjennomført registreringer i omkringliggende områder for å belyse bruken av landskapet i et mer helhetlig perspektiv. Kartkilde: Miljødirektoratet.

Tidligere undersøkelser

Kulturminner: Utsnitt fra kulturminnedatabasen Askeladden viser registrerte kulturminner i området. Alle disse registreringene ble gjort i forbindelse med utbygginga av den nye kv420-traséen på tvers av Kvænangsdalen, derav det svært linjære uttrykket.

Bruken av landskapet: Kart utarbeidet av Gustav Rossnes i 1976 viser bruken av landskapet blant fastboende i historisk tid.

Verneområdene ligger i et område som i liten grad har vært gjenstand for arkeologiske undersøkelser. Da systematiske kulturminneregistreringer tok til på 1970-tallet, var det i hovedsak kulturminner på innmarka som ble registrert. Men det finnes unntak. Allerede i 1977 gjennomførte samisk-etnografisk avdeling ved Tromsø museum kulturminneregistreringer i forbindelse med utredninger tilknyttet regulering/utbygging av vassdrag i Kvænangen. Kulturminner ble i den forbindelse kartfestet ved hjelp av M711-kart med en nøyaktighet på 100 x 100m, men det mangler dessverre tilgjengelige fotografier av disse kulturminnene.

Mens overnevnte rapport av Dikka Storm ved TMU fokuserte på samisk bosetting og ressursutnyttning i Kvænangen, ble det også utarbeidet et kart og en kortfattet oversikt over bygdefolkets utmarksutnyttelse i historisk tid. Gustav Rossnes var ansvarlig for denne rapporten og det ble gjennomført intervju av 15 fastboende samt noe feltarbeid.

I forbindelse med Fylkesmannen i Troms' opprettelse av landskapsvernområder i Kvænangen kommune utredet NIKU området kulturhistorie. Rapporten inneholder både samisk og ikke-samisk kulturhistorie, samt oversikt over kjente kulturminner i de aktuelle områdene. Det ble gjennomført intervjuer med informanter i dette arbeidet, men det ble bare gjennomført begrensede befaringer i felt og rapporten omtaler i hovedsak tidligere registrerte kulturminner.

Den mest omfattende registreringer i området som de to verneområdene inngår i ble gjennomført i 2011 - 2012 i forbindelse med den nye kv420-linja som nå er ferdigstilt. Traséen til linja går på tvers av Kvænangsdalen, og linjetraséen samt områder for anleggsveger ble befart både av Troms fylkeskommune og Sametinget. I forbindelse med dette arbeidet ble det kartfestet nærmere 200 kulturminner i Kvænangen (se illustrasjon øverst til venstre).

Til sist bør her nevnes Hanne Henriksens semesteroppgave fra 2010 som tar for seg kulturstien i Kvænangsdalen og muligheter for utvidelser og forlengelser av den eksisterende stien. I tillegg til forslag om videre trasé for stien, inneholder rapporten opplysninger om historier og kulturminner i Kvænangsdalen.

Formidling og vern

Over til venstre:

Innfallsporten til verneområdene i Sørstraumen tilbyr en rekke formidlingsmuligheter. Her finnes også et utstillingslokale som formidler natur, kultur og næring i Kvænangen. Foto: L. Brekmoe

Over til høyre:

Den etablerte kulturstien som ledertil Kvænangen Skogsstuer/Dalstuene er skiltet med informasjon om både natur og kulturhistorie. En oppdatering av denne i forbindelse med den nye hengebrua i området bør vurderes.

Historie og kultur er en viktig del av opplevelsen av landskapet, og man kan argumentere for at et kulturminne som ingen kjenner til har mindre verdi, nettopp fordi det ikke eksisterer kunnskap blant brukere om disse. Samtidig er det kulturminner som av ulike grunner skal og bør beskyttes. Dette kan være graver, eller ekstra sårbare kulturminner som vil ødelegges av økt ferdsel. Det er viktig å finne en balansegang mellom å bevare kulturarven og fortelle om den.

Verneområdestyret jobber kontinuerlig med formidlinger av både kultur og natur gjennom ulike medier i samarbeid med andre interessegrupper. Føringer og bestemmelser for dette er nærmere beskrevet i følgende planverk:

- Besøksforvaltningsstrategien, vedtatt i november 2019.
- Årlige tiltaksplaner
- Forvaltningsplan Kvænangsbøtn og Navitdalen landskapvernområder (ute på høring).

I rapporten inkluderes forslag til historier som kan fortelles med utgangspunkt i kulturminner og kulturlandskap, men videre arbeid med konkrete planer om hvor og hvordan må forankres i verneområdestyrets øvrige tiltaksplaner og vil selsagt også være avhengige av finansiering. Det bør være en god dialog med brukere av området i bestemmelsen av type formidling.

1

K A P I T T E L E N

FORHISTORIEN

En av flere skyteskjul for jakt på villrein ved Njuolggjohka. Foto: L. Brekmoe

1.1 - På sporet etter de første menneskene

For å forstå det forhistoriske – og historiske – landskapet verneområdene inngår i, må vi løfte blikket og se på det større bildet, både med hensyn til tid og rom. Menneskene her har til alle tider utnyttet ressursene i et stort landskap som strekker seg fra hav til vidde, og mange av de samme ressursene har vært viktige for livsgrunnlaget både til det forhistoriske mennesket og langt frem mot vår tidsalder.

Gjennom arkeologiske funn vet vi at det har vært mennesker i dette området i minst 6000 år, men sporene etter de første menneskene er sjeldne. Dette kommer først og fremst av at restene etter boplasser og annen aktivitet ofte ikke er synlige på overflaten. Dermed er man avhengige av enten innrapporterte funn fra befolkningen, eller at det utføres arkeologiske undersøkelser i form av prøvestikk eller lignende. I tilfeller med lite vegetasjon og jordsmonn kan funnene også ligge på overflaten.

Prøvestikk og overflatefunn i Bukta (Askeladden 221800) om lag 3km nordvest for Sørstraumen resulterte i det nærmeste funnet av et aktivitetsområde som kan dateres til eldre steinalder. Her ble det funnet retusjerte avslag, hovedsakelig av chert, og et midtfragment av en mikroflekk i bergkrystall. Funnene tyder på at det har vært tilvirket redskaper av stein på plassen, men det er trolig ikke snakk om opphold over lengre tid.

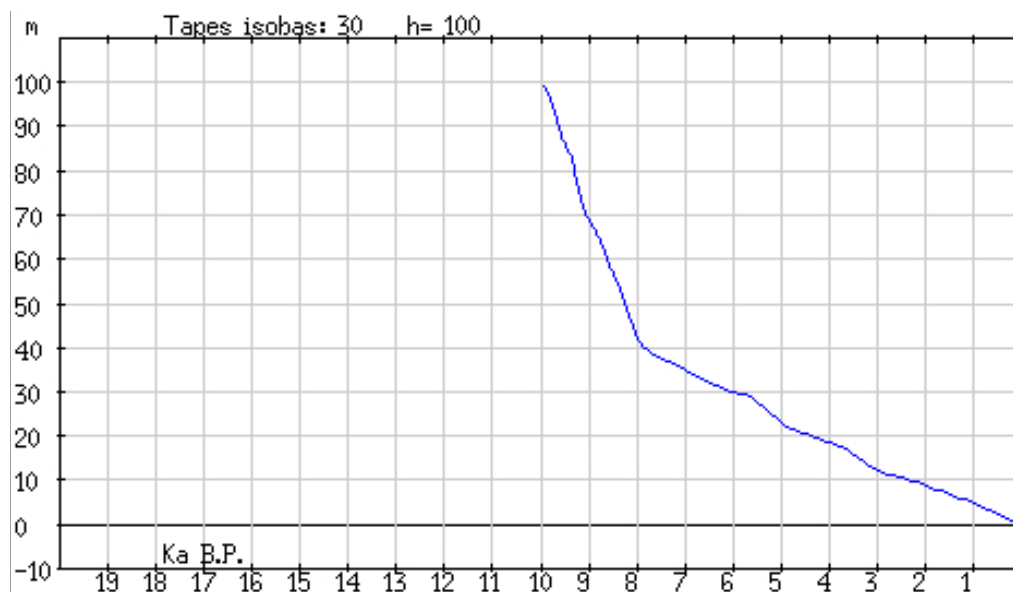
9 av funnene på bolassen i Bukta var chertfunn. Chert er en bergart som deler mange fellestrekk med flint. Sistnevnte forekommer ikke i fast fjell i Nord-Norge og de få funnene av flint stammer fra strandknoller som har blitt fraktet med is nordover fra Sør-Norge. Chert var derfor et svært viktig råstoff i produksjon av redskaper i nord.

Årer med chert er dokumentert i berg i Kvæningen og i Alta, Porsanger og Varanger i Finnmark. I indre deler av Altafjorden har det blitt dokumentert brudd som har vært i bruk gjennom hele steinalderen. Chert med mange likhetstrekk med materiale fra utvinningsstedene i Alta har blitt funnet helt sør i Troms fylke, noe som betyr at råstoffet har blitt fraktet over 400km. At chert på de samme boplassene også kan ha blitt hentet ut i Kvæningen er sannsynlig. I tillegg forteller utbredelsen av chert fra disse områdene til sørlige deler av tidligere Troms fylke at disse menneskene ferdes over store områder og trolig inngikk i handelsnettverk.

Tidslinje: Med forhistorie mener vi de tidsperiodene hvor det ikke finnes tilgang på skriftlige kilder. I disse periodene er gjenstander og kulturminner vår fremste informasjonskilde om mennesker og samfunn.

Over:

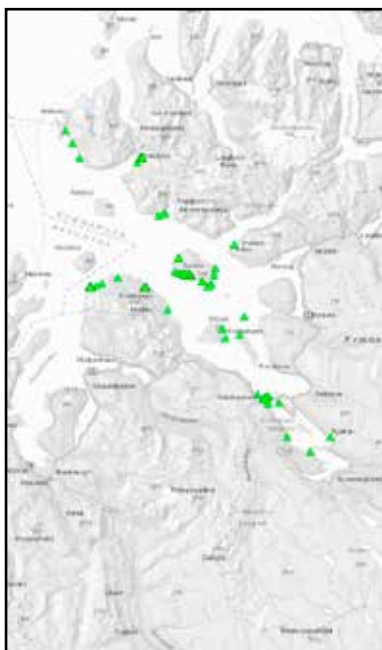
Grafen i figuren over viser i grove trekk forholdet mellom alder (X-aksen i 1000 år før nåtid) og høyde over havet (Y-aksen) i indre deler av Kvæangsfjorden.

Datering av funnene i Bukta er dels gjort gjennom gjenstandsfunnene, men også ved hjelp av det som kalles strandlinjedatering. Etter siste istid trakk isen seg fort tilbake fra våre områder. Siden den gang har landet hevet seg betraktelig, og boplassene fra denne tiden ligger dermed et godt stykke fra havet i dag.

Under:

Kartutsnittet under viser registrerte kulturminner fra yngre steinalder i Kvæangen kommune. Kilde: Kulturminnedatabasen Askeladden.

De første menneskene etablerte seg ofte på nes og eider hvor det var gode havnemuligheter fra flere sider og god utsikt over havet. Havressursene har vært viktige, men også jakt, fangst og sanking har dannet livsgrunnlaget til de første menneskene i området. Boligene var trolig små telt som har blitt flyttet over store avstander av en liten og mobil befolkning. Hvorvidt de fulgte faste flyttemønster, vet vi ikke, men både ressurstilgang og behovet for kontakt med andre mennesker vil ha spilt inn.

Det er først når vi kommer inn i perioden yngre steinalder (5000 - 1800 f.Kr) at vi begynner å få flere funnsted og kulturminner. I Kvæangen kommune er det registrert 541 kulturminner som er datert til yngre steinalder. Som vi ser av kartutsnittet til venstre ligger disse i hovedsak langs Kvæangsfjorden med en stor konsentrasjon på øya Spildra. I Sørstraumen er det blant annet funnet et felt med 26 nedgravde tufter som er datert til yngre steinalder. Ved Navitfossen er det registrert to hustufter som dateres til samme periode, og i Lillestraumen er det registrert hele 30 tufter.

Økningen av antall registreringer fra yngre steinalder kommer dels av at tuftene fra denne tiden er tydeligere markerte, ofte nedgravd i terrenget med jordvoller rundt. Tuftene kan være både runde, ovale og rektangulære i formen. At boligene var solid bygget tyder på at folk har vært mer bofaste, og funnet av flere tufter som har vært i bruk samtidig, tyder også på at flere husholdninger har vært samlet på samme sted til samme tid.

Hvordan disse boplassene ble brukt har vært gjenstand for mye diskusjon, men det er sannsynlig at menneskene har hatt et fast mønster av forflytninger mellom kysten, dalene og fjellet. Dette ga fangstfolkene mulighet til å utnytte naturressursene best mulig gjennom ulike årstider og sesonger.

Det har ikke vært gjort nærmere arkeologiske undersøkelser av disse tuftene i umiddelbar nærhet til registreingsområdet, men både avstand til havet og tuftenes utforming tyder på at disse med stor sikkerhet kan dateres til yngre steinalder. Det er også registrert funn i indre deler av Kvæangfjorden, deriblant en skafthulløks som ble funnet under gravinga av et vannledningsrør i Storbukt i 1962.

Ved en tilfeldighet ble et av de mest spennende funnene i Kvæangen meldt inn samtidig som dette prosjektet pågikk. Feltet som har fått tittelen Gearbbetbakken består av 22 figurer, noe som utgjør den fjerde største hellemalingslokaliteten i Troms og Finnmark av i alt 21 lokaliteter i Nord-Norge. En foreløpig undersøkelse ved arkeologer fra Norges arktiske universitetsmuseum viser at feltet består av røde, okermalte figurer hvorav fem er menneskelignende skapninger og de øvrige er i form av streker, prikker og røde flekker. Datering er ut fra sammenlignbare felt er foreløpig satt til siste del av yngre steinalder eller første del av tidlig metalltid. Feltets beliggenhet er unntatt offentlighet, og gjengis derfor ikke her på kart.

Over:

Tre av maleriene som ble funnet i Gearbbetbakken i 2019. Foto: A. Blixgård.

Under:

Boplassene i Lillestraumen ligger på en tidligere strandterrasse. Foto: L. Brekmoe

---

Fra denne perioden dukker det også opp en skikkelse som vi møter igjen i kulturminner og fortellinger helt frem til vår tid - bjørnen.

I nærheten av Lillestraumen, ikke langt unna boplassene som er nevnt ovenfor, ligger det en steinblokk som trolig lå helt nede i flomålet i yngre steinalder. På denne kan man se to helleristninger – en stor bjørn som har flere karakteristiske trekk vi kjenner igjen fra bjørnen, deriblant nakkekule og formen på ørene. I tillegg er det et mindre dyr som er vanskelig å artsbestemme, men som er tolket som en rein. Bjørnen er avbildet med en linje som strekker seg fra munnen og inn i kroppen. I magen er det hugget ut en sirkel, videre derfra en linje ut av kroppen ved magen. Slike linjer finnes på flere helleristninger i Nord-Norge, deriblant er det registrert to andre ristninger av bjørner med tilsvarende linjer. I arkeologien har disse blitt tolket som livslinjer. Arkeologen Guttorm Gjessing så livslinjene i lys av antropologiske studier av Odschibwaindianerne, hvor medisinnmannen på bestilling av jegeren lager en tegning av det dyret som skal jages enten på never, i sanden eller i et askelag. Hjertet males med en rød farge og det trekkes en linje fra munnen til hjertet. Dette kalles livslinjen, og var et middel for å tvinge dyret under jegerens kontroll eller sikre reproduksjon i naturen.

Over: Bjørnen som er risset inn i steinblokka i Lillestraumen. Foto: L. Brekmoe

Hustomta: Tuftene etter huset til Ola Estensen Hoel i Kvænangsdalen. Foto: H. Henriksen.

Hustomta: Ved Gainiemi, Lillestraumen finnes det en grop for bjørnevakt. Det stod opprinnelig en fjøs i forkant av rundballene - tidligere aktivitet er påvist gjennom mange funn av kritt Piper. Her lå man på vakt i påvente av bjørnen. Foto: T. Enoksen.

Tar vi turen utover Kvænangsfjorden til øya Spildra, finner vi bjørnegraver. Bjørnegraver er bjørnebein som er gravlagt etter at bjørnen er spist i et rituell måltid. I Nord-Norge kjenner vi til omtrent 30 slike funn. Av disse finnes flere på øya Spildra i Kvænangen. Gravene ligger luftig og tørt plassert i små huler eller hellere i bergvegger, og dyrene har dermed fått samme begravelse som menneskene i samiske samfunn i førkristen tid.

Bjørneseremonier har forekommet i hele det samiske bosettingsområdet før kristendommens inntreden. Daterte bjørnegraver viser at det har vært ritualer knyttet til bjørn gjennom lang tid, men de fleste ser ut til å være fra perioden år 1000-1300. Seremonier omkring bjørnekult er beskrevet i flere kilder fra 1600- og 1700-tallet. Her beskrives hvordan det ble holdt fest i flere dager hvor bjørnen ble slaktet på bestemte måter. Selve bjørnejakten har foregått på fastlandet, og det er sannsynlig at bjørnene som ligger gravlagt på Spildra blant annet har kommet fra indre deler av Kvænangsfjorden, hvor man flere tusen år tidligere risset det samme dyret i stein.

I nyere tid finnes det også flere bjørnefortellinger. Den utgjorde en betydelig trussel for husdyrene, og man ville helst ikke ha bjørnen på besøk når man var i utmarka. Dersom man måtte holde på sent på kveldene på utmarksslåttene var det vanlig å tenne bål for å holde bjørnen unna. Og frykten for bjørnen var ikke uten grunn. På 1850-tallet skal skogvokter i Kvænangen statsskoger, Ola Estensen Hoel, ha forsøkt å slå seg ned i Kvænangsdalen med kyr. Men bjørnen tok seg inn i fjøset og tok livet av alle dyrene. Uten dyr lot det seg ikke gjøre å overleve, og plassen ble dermed fraflyttet. Stedet kalles i dag Hustomta, og det finnes fremdeles tufter etter bygningene her. Dette er kun et lite utvalg av bjørnehistoriene fra området, historier som strekker seg over flere tusen år og som kan danne utgangspunkt for formidlinger og utstillinger.

1.2 - Jakt på villrein

Blant de antatt eldste kulturminnene som er registrert i områdene er en rekke čilla, som betyr skjulested for jakt og fangst, også kjent som bogastelle (buestilling) eller skyteskjul. Čillaen består av en oppmuring av stein, som oftest halvbueformet. Disse finnes i områder med rullestein og ur, hvor det har vært relativt enkelt å bygge slike konstruksjoner. Bak vollen som ble bygget av steinen har jegerne med pil og bue enkelt kunne gjemme seg slik at reinen ikke har oppdaget dem når de trakk forbi. Disse ligger strategisk til langs reinens trekkveier, noe vi også ser i indre deler av Kvænan-gen.

Det er vanskelig å datere čillaene, men det er svært sannsynlig at det ble drevet jakt på villrein allerede fra de første menneskene kom til området. Dateringer av fangstgroper kan imidlertid gi oss en indikasjon. Fangstgroper og čilla forekommer ikke på samme sted, trolig siden de krever svært forskjellig topografi - fangstgroper blir til forskjell fra čilla lagt til tørre bakker og rygger der det har vært lett å grave. På Finnmarksvidda har fangstgroper blitt datert tilbake til yngre steinalder (2800 - 2000 f.Kr. og 1400 - 1000 f.Kr). De fleste fangstanlegg i Norge og Sverige som er datert, tidfestes imidlertid til jernalder - middelalder (0 - 1500).

I jernalderen og middelalderen kjenner vi fra skriftlige og arkeologiske kilder til en omfattende pelsvarehandel med reinskinn, noe som har blitt tolket som en intensivering av fangsten og økende handel. En slik intensivering synes ikke å være til stede i indre deler av Kvænan-gen siden anleggene som her er registrert er relativt små - til sammenligning kjenner vi til fangstanlegg i Varanger med bortimot 3000 fangstgroper. Fangstanleggene i Kvænan-gen bærer likhetstrekk med tilsvarende anlegg i Reisa nasjonalpark, og disse er tolket som brukt av mindre familiegrupper som har jaktet rein innenfor egne ressursområder.

I tilknytning til čillaene finner man ofte også kjøttgjemmer (borri). Disse kan ofte være til forveksling like čillaene, og opptrer ofte også nær boplasser som har blitt brukt i sommerhalvåret. De ligger gjerne i nordvendte hellinger og søkk, der det er kjølig og snøen holder seg lenge, eller på toppen av rygger og høydedrag med god trekk. Gjemmene synes som groper med voll av stein kastet ut i ur, eller som steinsatte kammere i tørre bakker og grusrygger. Sommeren 2020 ble det registrert flere borri. Siden čillaene ligger i områder som har blitt brukt som boplasser av reindrifta i senere tid, er det vanskelig å slå fast med sikkerhet gjemmenes datering.

Over: Skyteskjul på lyngslette hvor Goddejohka renner inn i Njarbesjohka. Foto: L. Brekmoe.

Over: Restene etter ledegjerde i stein langs Njarbesjohka til venstre i bildet. Dette ville blitt påbygd med ris og kvister under bruk. Foto: L. Brekmoe.

Over: Gjemme/borri som er bygget opp i mur i Goddevággi. Fremdeles ligger det en steinheller over selve gjemmet, som har en dybde på ca 0.5m. Foto: L. Brekmoe.

Over: Et annet gjemme som er murt inn i ura i Goddevággi fremstår som en oval forsenkning i dag. Foto: L. Brekmoe

Sommeren 2020 ble det registrert čillaer på tre ulike lokaliteter. To av disse kan knyttes til stedsnavnet Goddi som betyr villrein (Goddevággi/Villreindalen og Goddejávrrit/Villreinvannet).

På nordøstsiden av Goddevággi ble det registrert to čilla som er bygget i ur med utsikt over ei slette på østsiden av vannet. Det ble også registrert to borri/gjemmer, begge i ur og med likhetstrekk fra andre, kjente kjøttgjemmer.

Ytterligere tre čilla ble registrert noen kilometer nord, hvor Goddejohka møter Njárbesjohka, også her ble det registrert to borri/gjemmer. Sør for čillaene, som alle ligger strategisk på en større flate hvor de to dalførene møtes, ble det også registrert det som trolig er restene av et ledegjerde. I dag fremstår dette som en lav oppmuring av stein med en lengde på om lag 50m mellom elva i vest og ur i øst. Opprinnelig vil det trolig ha vært bygget på med ris og trevirke.

Den tredje lokaliteten med registrerte čilla ligger sør for Abojávri, på østsiden av Njuolggjohka. Plasseringen av disse er svært lik den ved Njárbesjohka, hvor čillaene ligger strategisk mellom dalfører hvor det ville vært vanskelig for villreinen å komme unna.

Čillaene fremstår som svært godt bevarte, tydelige oppmuringer, men er samtidig overraskende vanskelige å se på avstand, og har dermed vært utmerket kamuflert i omgivelsene. Lokalitetene ligger i nærheten av boplasser som har vært brukt i nyere tid og langs reinens trekkveger.

I Tromsø museums rapport fra 1978 er det listet ytterligere tre fangstanlegg. Disse ligger et godt stykke unna kjerneområdene for denne rapporten og ble ikke prioritert befart:

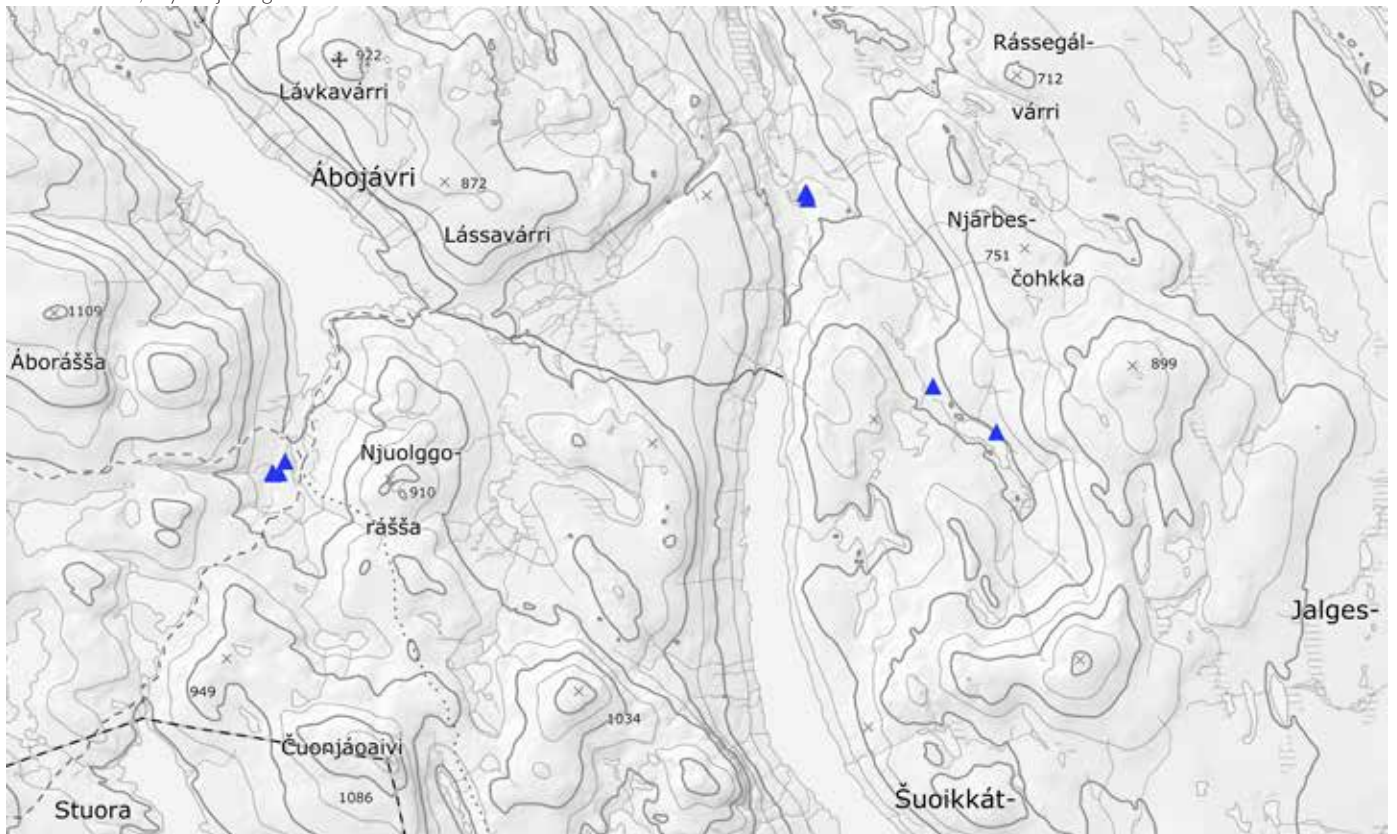
- Fangstgraver langs Badderelva mellom kartref. 499-500 og langs denne og nordover, og mellom 5530 – 440 og 450 Nikkeluob'bal. Kart 1834 IV.
- Dyregroper – murt opp av flate steiner som måler 0,5 x 0,5m og 1 x 1m med en dybde på 0,5m. Kartref 1834 III, mellom 575 og 305 og 590-295.

Det foreligger også informantopplysninger om čilla innerst i Navitdalen, disse skal etter planen befares sommeren 2021.

Over til venstre:
Skyteskjul ved Njuolggjohka.
Foto: L. Brekmoe

Over til høyre:
Gjemme/borri ved Njuolggjohka.
Foto: L. Brekmoe

Oversiktskart, skyteskjul registrert i 2020:

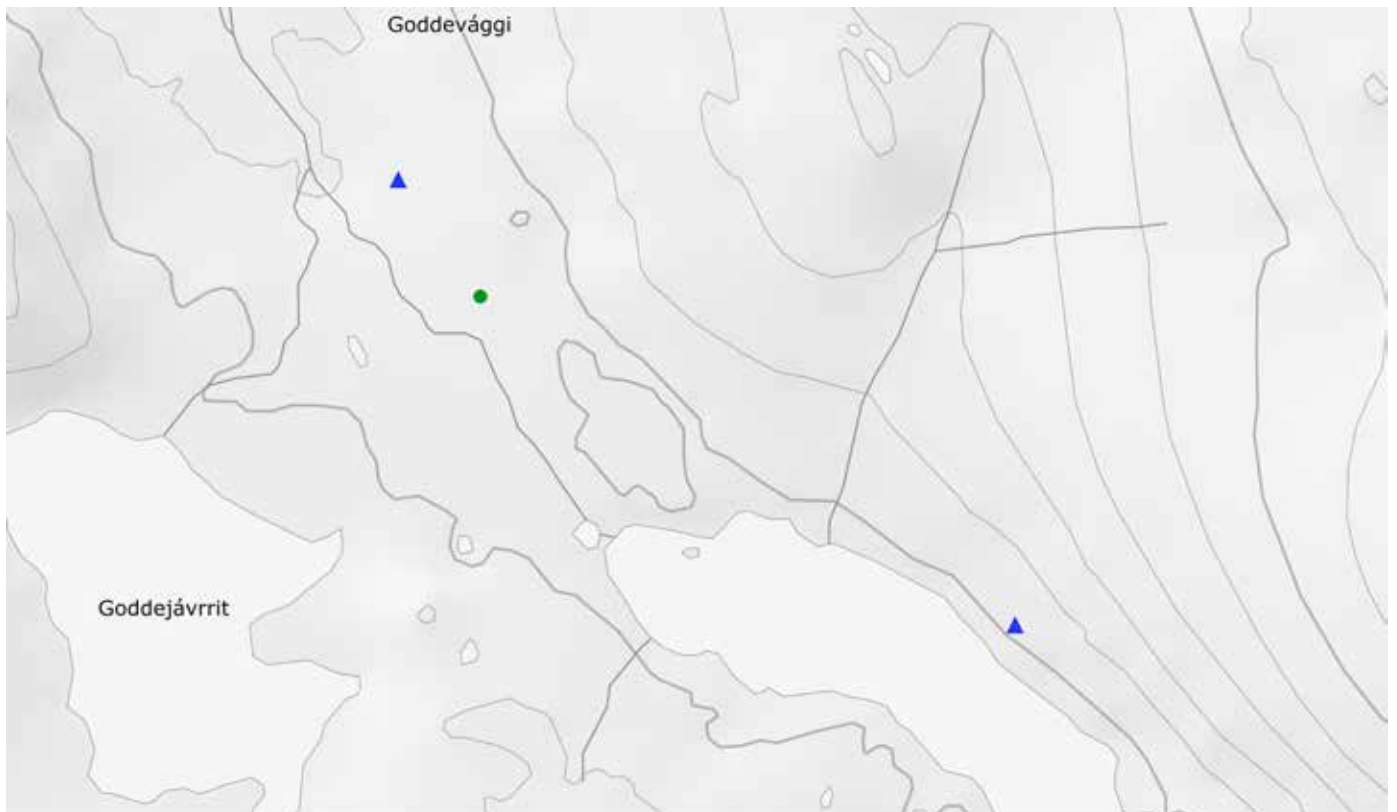

▲ Skyteskjul

0 1 2 3 4 km

Goddevággi, skyteskjul registrert i 2020:

▲ Skyteskjul

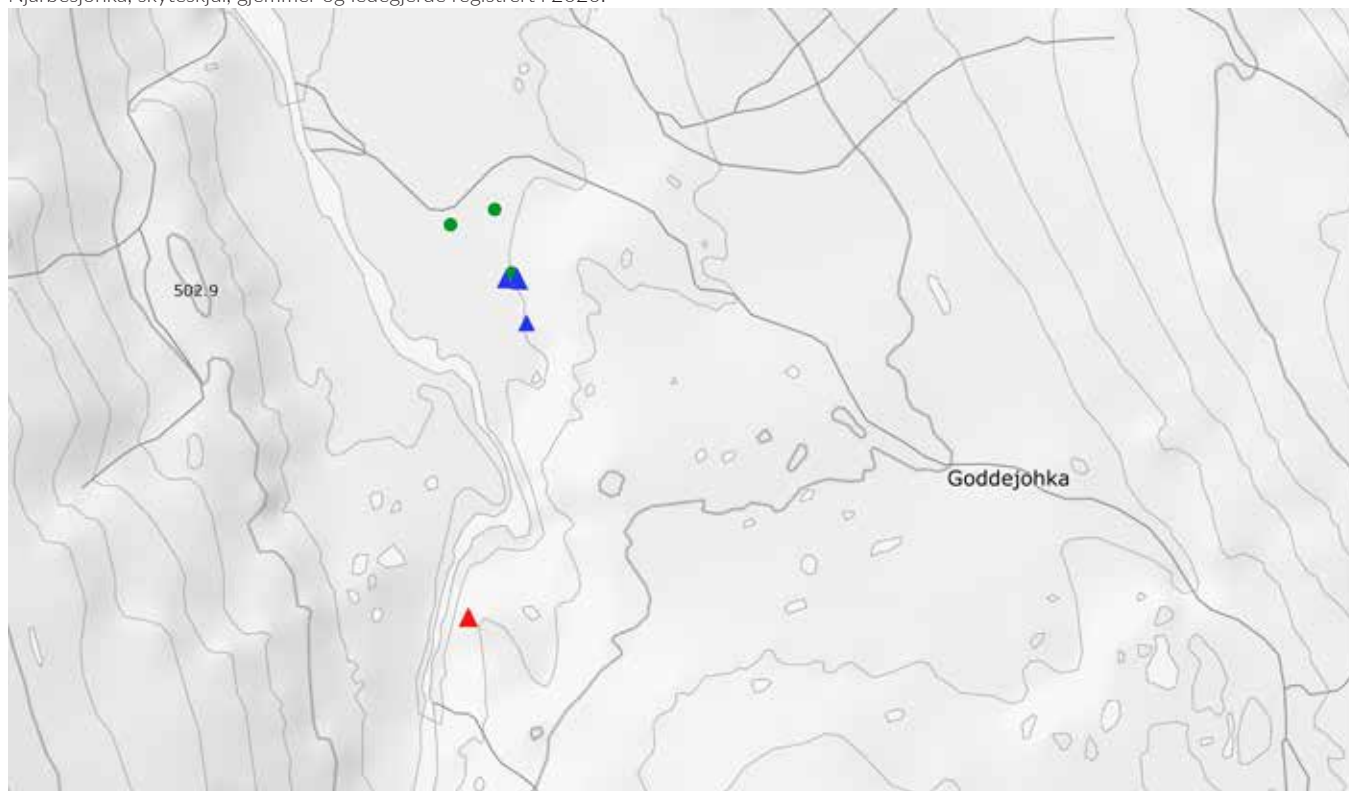
● Gjemme

0 100 200 300 400 m

Njárbesjohka, skyteskjul, gjemmer og ledegjerde registrert i 2020:

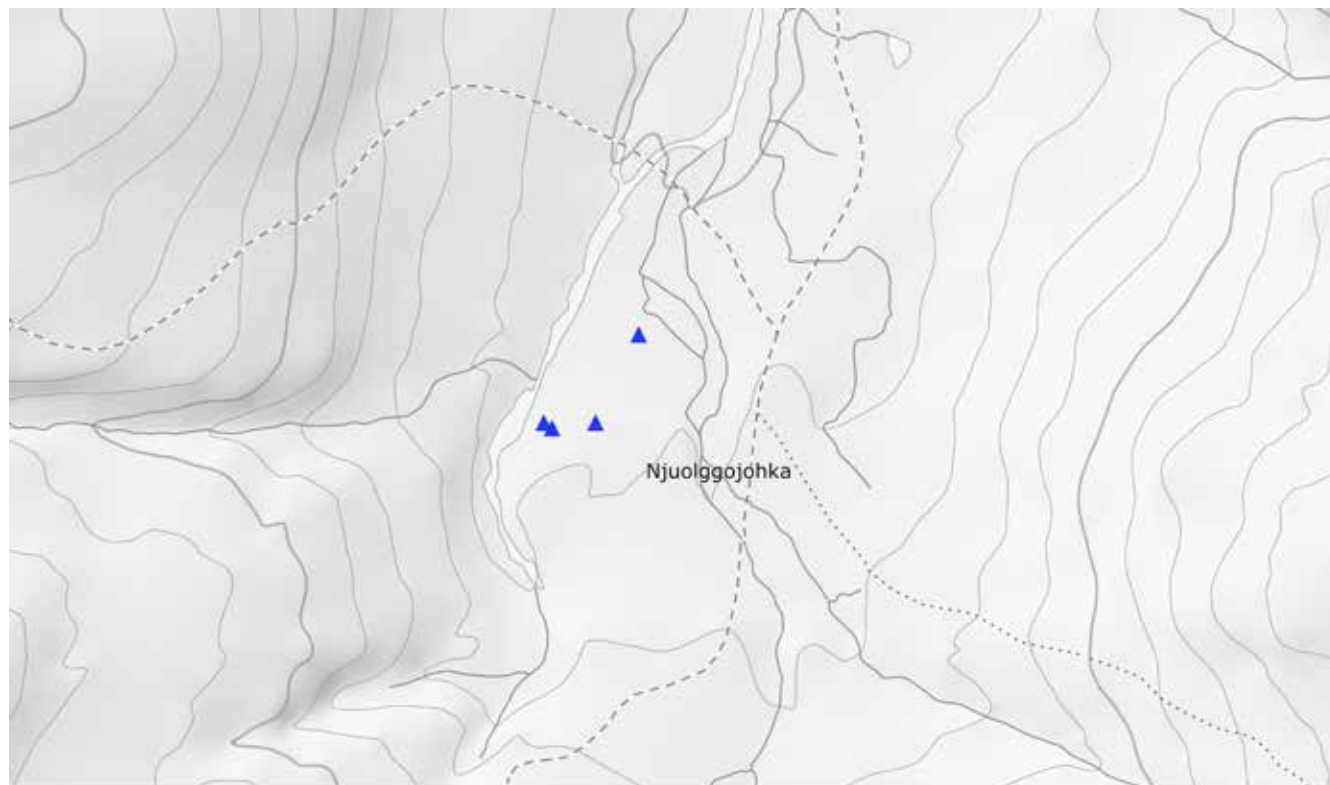

- ▲ Skyteskjul
- Gjemme
- ▲ Ledegjerde

0 100 200 300 400 m

Njuolggjojohka., skyteskjul registrert i 2020:

- ▲ Skyteskjul

0 100 200 300 400 m

K A P I T T E L T O

REINDRIFTA

2.1 - Kilder til reindrifta

Vi har allerede vært inne på gjemmene som en del av kulturminnene som kan knyttes til reindrifas bruk også i senere tid. Det er omdiskutert når tamreindriften startet, men både skriftlige kilder og dateringer av blant annet ildsteder (árran) tyder på at det har vært en glidende overgang allerede fra 800-tallet av.

Den mest siterte skriftlige kilden i så måte er Ottars beretning hvor Ottar fra Hålogaland rundt 890 beretter til den angelsaksiske kongen Alfred av Wessex at:

"Da han drog til kongen, eide han seks hundre tamrein, ukjøpte reinsdyr, derav seks lokkerein. De er meget kostbare hos finnene, fordi en med hjelp av dem fanger villrein."

En ny studie av benmateriale fra samiske offerplasser i Skandinavia viser at bein fra reinsdyr dukker opp ved offerplassene på 1200-tallet, og isotopanalyser av disse viser at de har blitt foret. På 1400-tallet blir reinen det vanligste offerdyret, noe forskergruppen bak studien mener tyder på at samisk reindrift har blitt vanlig. Dette underbygges av Ingrid Sommerseths studie av villreinfangst og tamreindrift i Indre Troms:

Mye tyder på at de gamle fangstsiidaene ble reorganisert i løpet av middelalderen som følge av kriser og uår, noe som resulterte i nye typer spor etter bruk og bosetting fra 1400-tallet. Fra 1400- og 1500-tallet dukker det opp en mengde boplasser i områder hvor det ikke er registrert eldre jakt- og fangstboplasser. De nye boplassene etableres bredt i områder som synes tilpasset tamreinens behov for varierte beiter. Tamrein skulle heretter bli siidaens forsikring mot kriser, og tamrein ble også en viktig vare på markedene ved kysten.

Tilsvarende omfattende undersøkelser med dateringer er ikke gjort i vårt område eller i nærliggende områder, men det er ingen grunn til å tro at tidsbildet skal være signifikant annerledes i Nord-Troms.

Når det gjelder skriftlige kilder om reindrifta, må vi på grunn av manglende kilder ganske langt frem i tid før vi finner detaljert informasjon om reindrifta i området. I Adolf Steens Kautokeinostudier kan vi lese følgende:

«Den første av Kautokeino-samene hvis sommersted ved kysten er nevnt, er Nils Jonsson. Han var antagelig far til den Jon Nilsen, f.1707, som er stamfar til den minste grein av Siri-slekten. Sommeren 1712 lå Nils Jonsson ved Badderen. På høstflyttingen omkom hans tjenestepike under reinvoktingen og ble ikke funnet igjen. At han lå ved Badderen kom frem under det forhør pikens mor forlangte fordi hennes datter ikke var blitt begravet.»

Av skriftlige kilder er Major Peter Schnitler grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1742 – 1745 noen av de eldste som beskriver reindrifta i Kvænangen. Som fast medarbeider for grensekommisjonen ble Schnitlers oppgave å foreta undersøkelser om grenseforholdene. Han tok opp og protokollerte vitneforklaringer av både samer og fastboende og hadde lange konferanser med lensmenn og embetsmenn. Fra 4. mai 1743 til 29. november 1745 reiste han fra Salten og nordover langs kysten gjennom hele Finnmark, og det er fra denne reisen vi hører om Kvænangen både i form av beskrivelser av elver, vann, fjell og daler, og konkrete opplysninger om reindrifta.

På spørsmål om hvor Kautokeinos reindriftssamer befant seg i og rundt Kvænangen, fikk Schnitler opplyst at det befant seg åtte familier ved Talvik, mens de øvrige holdt til i Kvænangen, Oksfjord, Strømsfjord og Reisenfjord. Disse flyttet til sommerbeitene langs «den tradisjonelle ruta» øst for det som før var fylkesgrensa mellom Troms og Finnmark, eller på vestsiden der flyttveiene går for de som har rein i Kvænangen.

I følge Schnitler hadde følgende sommerboplass i Kvænangen i tidsrommet undersøkelsene fant sted (1742-45):

- Ved Jøkelfjord: Jon Nilsen Sara med familie.
- På Ridevarre: Anders Andersen Tornensis med familie, Amund Jørensen Cauppi med familie, Henrik Jørensen Cauppi med familie, Jon Mikkelsen med familie.
- Ved Kvænangsfjorden: Nils Jonsen Pundskei med familie, Peder Olsen Somby med familie, Niels Andersen Lup med familie.

Det opplyses ikke nærmere om hvor ved Kvænangsfjorden disse boplassene er.

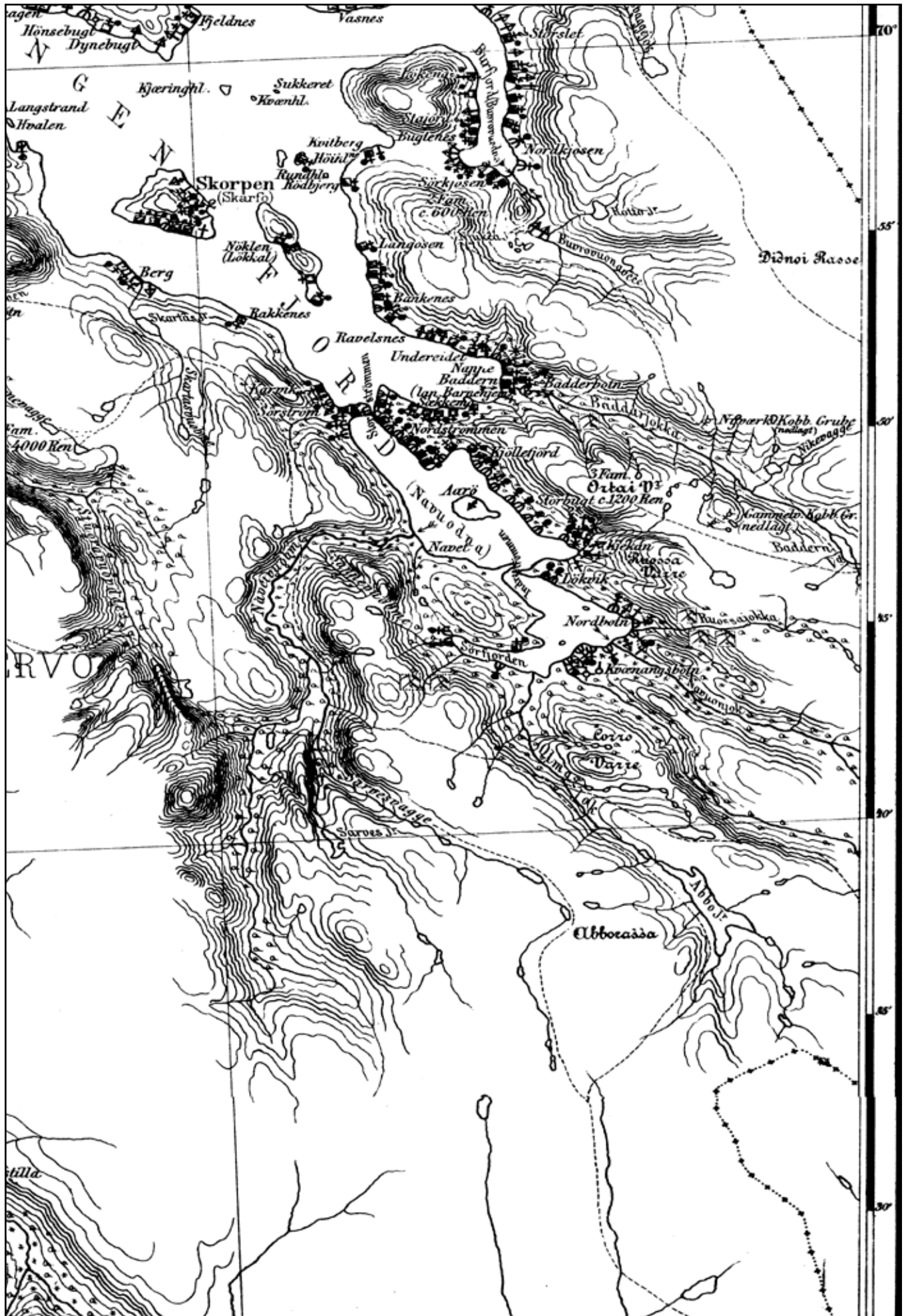
For kartmessige fremstillinger må vi enda lengre frem i tid. J. A. Friis' etnografiske kart er mye brukt for å identifisere samiske og kvenskje bosettinger, men på hans kart fra 1890 er også reindriftsamenes flyttveger og sommerplasser avmerket.

Friis har merket av 2 familier med om lag 600 rein vest for Burfjord og 3 familier med 1200 rein på Ortaivarre (Ulldaidvárri) nord for Kjækan (se neste side for kart, tegnforklaringen vises under).

	Rigsgrændse		Hovedkirke
	Amtsgrændse		Annekskirke
	Fogderigrændse		Fast Skole
	Præstegjeldsgrændse		Kredsstue
	Kjørevei		Handelssted
	Angivelse af Fjeldlappernes Flyttningsveie fra Indlandet til Kysten og Øerne		Thingsted
	Angivelse af Fjeldlappernes Opholdssted om Sommeren og det omtrentlige Antal af Familien og Rensdyr		Markedsplads
	Antydning af Udslaatter		Postaabneri
			Telegrafstation
			Telefonstation
			Læge
	Furuskog		Bjerkeskog

Enhver Elv, hvori Sjølaks gaar op, betegnes med -- ved Elvens Munding og med ¶ hvor Laksen maa standse.
Ethvert Fiskevær eller Sted, hvor flere Folk hvert Aar pleie at ligge til Bors, angives med Tegnet ☞ for Sommer-
☞ for Vinter-Ror. Ligeledes angives Fiskeslaget: T. S. K. (Torsk, Sei, Kveite).

Over:

Utsnitt av Kristian Nissens kart fra 1911 som viser boplasser i umiddelbar nærhet til registreringsområdet.

En liknende registrering av reindriftssamene ble gjennomført av reindriftsinspektør Kristian Nissen over 150 år senere. Nissen registrerte i 1911-12 Finnmarkens renbyer og utarbeidet et manuskript som ledd i arbeidet utført av reinbeitekommissjonen av 1909. Han har oppgitt at 10 hushold fordelt på fire renbyer flytter til Kvænanen i 1911 (se større kartutsnitt på neste side):

Renby nr. 4:

Mikkala Mikkala siida: Anders Mikkelsen Bongo med hustru, 2 barn og en tjenestepike hadde sommerboplass ved Badderen.

Renby nr. 9:

Fra Ande Vuoras-siida hadde følgende tre familier sommerboplass i Bergmark ved Badderen: Anders Nilsen Sara med hustru og 5 barn, Per Olsen Bær med hustru, Anders Andersen Skum med hustru og 1 barn.

Renby nr. 10:

Ande Vuoras-siida: Nils Sivertsen Vars med hustru og 2 barn har sommerboplass i Navetdalen. Det har også ytterligere to familier hvor navn og siida mangler i Nissens registreringer.

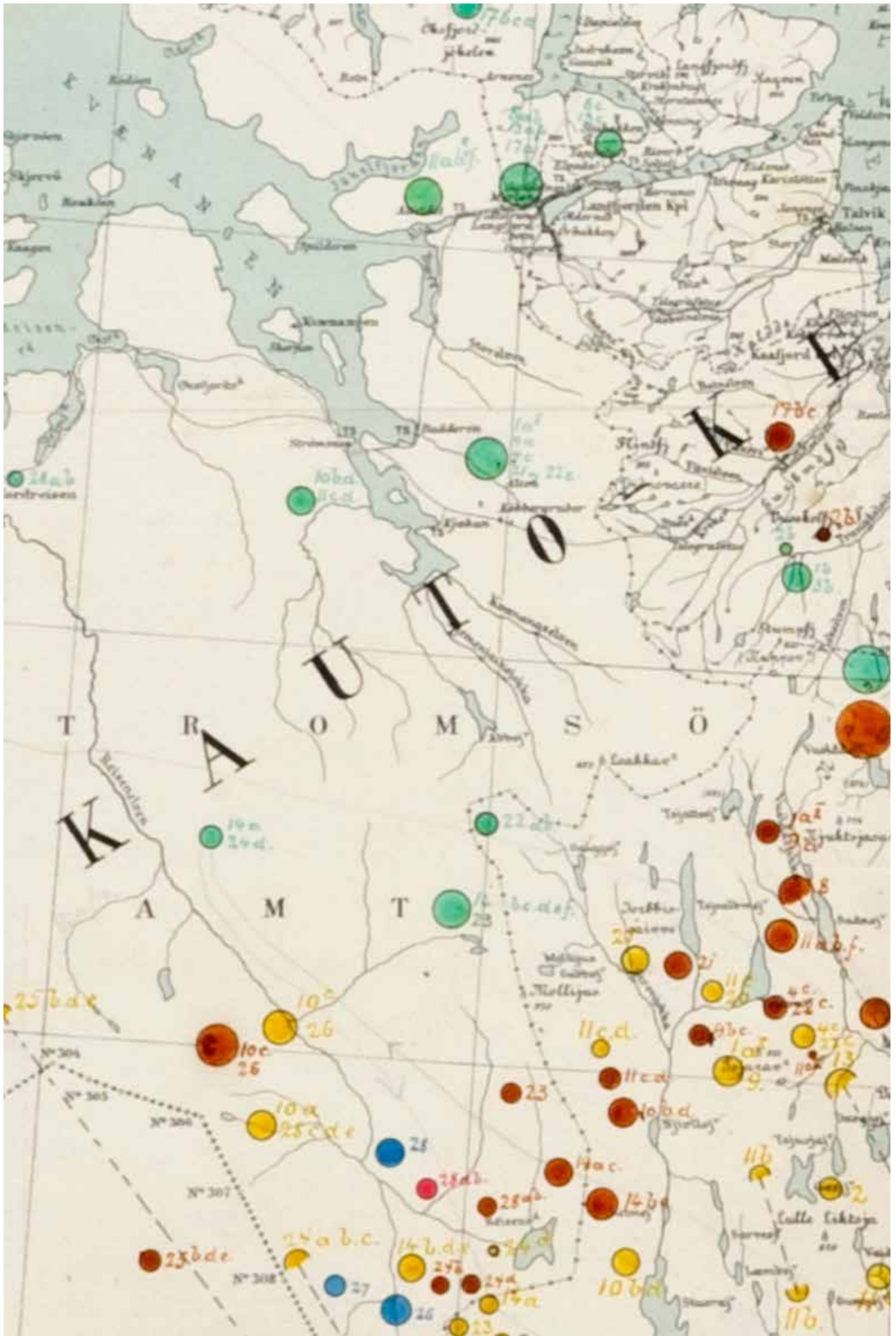
Renby nr. 21:

Gunnar Mahte siida: Mathias Aslaksen Skum med hustru, 2 barn og 1 dreng, Aslak Aslaksen Skum med hustru, 2 barn, Aslak Sivertsen Siri med hustru og tjenestepike samt Nils Jørgensen Bals med hustru og 6 barn har alle teltene ved Bergmark, Badderen sommeren 1911.

Renby nr. 22:

Simonasiida: Mathias Aslaksen Hæta med hustru og 4 barn samt Mikkal Mikkelsen Bongo har sommerboplass ved Badderen.

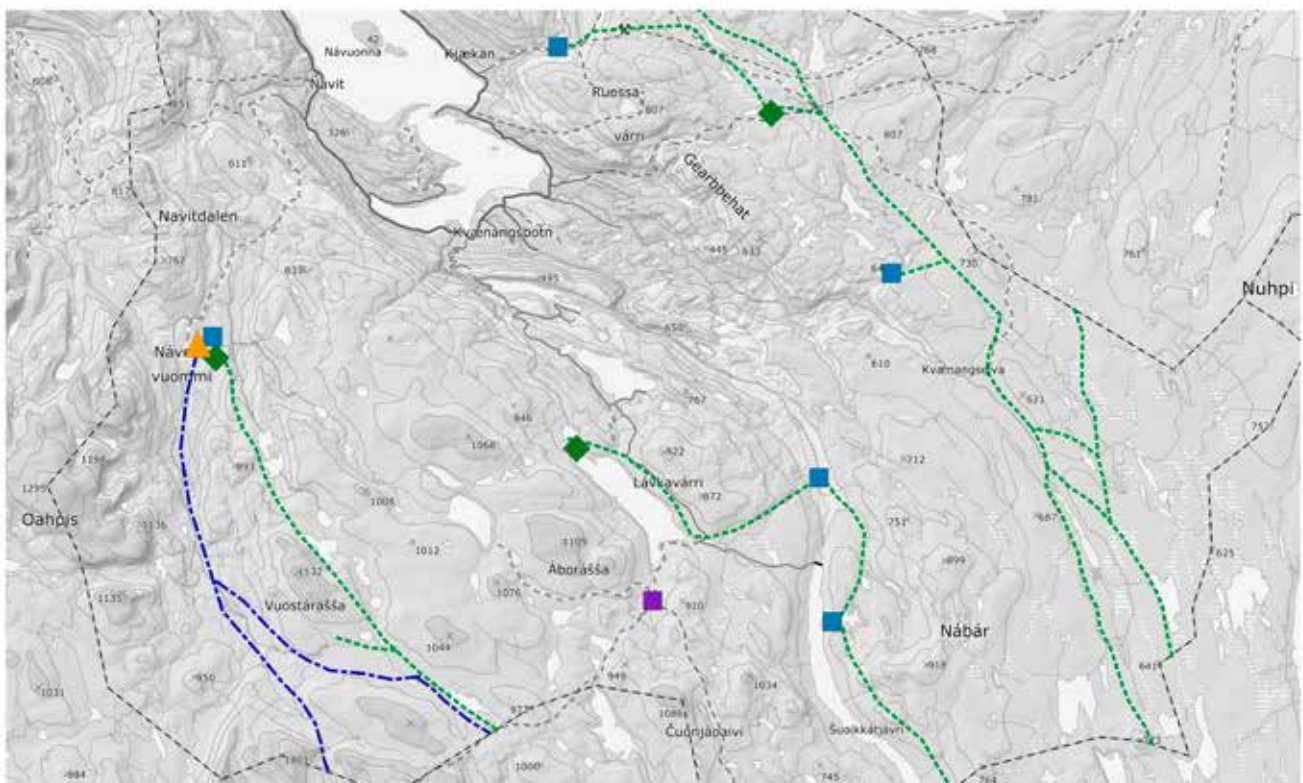
Det gjøres oppmerksom på at både opplysningene fra Schnitler og Nissens oversikter er direkte avskrifter, det kan både forekomme feil i navn på siida, personnavn og stedsnavn.

I perioden 1953-1957 kartla Ørnulv Vorren den tradisjonelle reindrifta i Finnmark og Nord-Troms. Disse kartleggingene ble utgitt som Finnmarksamenes nomadisme bind 1 og 2, og inneholder opplysninger om flyttveger, kalvingsplasser, skilleplasser med mer.

Selv om studien ble gjort relativt nylig, er Vorrens arbeid en viktig kilde siden den bygger på opplysninger som også går flere generasjoner tilbake i tid, og fordi studiene finner sted før overgangen til en motorisert driftsform skjedde rundt 1970. Det er gitt nærmere opplysninger fra Vorrens registreringer i tilknytningen til gjennomgangen av registrerte kulturminner. Under vises en forenklet skisse av Vorrens kart over relevante områder i Kvænangen.

Tegnforklaring

- ▲ Boplass Høst
- Vokterleir
- Flyttveg Høst
- ◆ Boplass Sommer
- Flyttveg Vår

0 5 10 km

I dag inngår de aktuelle områdene i Spalcá (33), Abborássa (34) og Favrosorda (35a) reinbeitedistrikter. De områdene som faller innfor verneplanens grenser i Navitdalen benyttes i dag av familiene Gaup og Eira fra Kautokeino, som har sommerhytter i henholdsvis Kvænangsbotn og Naviteidet. Forskjellige deler av området (Spalca reinbeitedistsrikt) som faller innfor verneplanens grenser i Kvænangsbotn brukes i dag av henholdsvis familiene Bær, Sara og Skum fra Kautokeino, som har sommerhytter/leir ved henholdsvis Sørstraumen og Baddereidet.

2.2 - Kulturminner

Det er særlig i fjellpartiene rundt Kvænangsdalen og i Navit-dalen/ Návetvuopmi vi finner sporene etter reindrifta. De skogkledde områdene i Kvænangsdalen bærer få fysiske preg av reindriftsamisk bruk, men vi kjenner til ferdselsveier som har vært brukt i forbindelse med markedet i Kvænangsbøtn frem mot midten av 1800-tallet. Disse beskrives nærmere i et eget underkapittel.

Den vanligste kulturminnetypen som knyttes til reindriftsamisk bruk av landskapet er ildsted/árran og teltboplasser. Árran finnes både i gammer, i lavvoer og i goadit. Lavvoer finnes gjerne der man slo seg ned i kortere tidsrom, mens goadit har en bærekonstruksjon av såkalte bealjek/buete bjørkestenger og ble satt på steder man skulle være en stund.

Begrepet árran viser til et steinsatt ildsted som ble brukt innendørs. De er ovale eller rektangulære i formen og gjerne åpne i kortenden. I enkelte tilfeller finner man to rekker av stein som går fra árran og til det som har vært teltinngangen, disse kalles for bearpmehat. Armene ble brukt for å avgrense oppholdsrommet i teltet mot inngangspartiet (uksa), der veden oppbevares, og steinene kan erstattes av to stokker.

Med til telt- og gammeboplassen hører anlegg og kulturminner som gieddier (enger etter gjerdeplasser), gjemmer (matgjemmer i ur eller inntil stein), groper (melkegroper til oppbevaring av reinmelk), møddinger, utendørs bålplasser og diverse bygg til oppbevaring av mat, skinn, sennegress og utstyr, og til tørking av kjøtt. Byggene omfatter alt fra luovvi, som er enkle staurkonstruksjoner, til áiti eller stabbur (se eget avsnitt om bygningsmiljø). Boplassmiljøet knyttes i hop av stier. Stiene kan følges videre til drikkevannskilden og til nærliggende høstingsområder for blant annet sennegress.

Gamle boplass- og gjerdeområder lar seg gjerne påvise der det er et tydelig vegetasjons-skifte fra lyngmark til gress. Dette skyldes kultivering ved at mennesker og dyr har oppholdt seg på et begrenset område.

Det er også registrert en rekke gammer i området. I samisk sammenheng brukes gammebegrepet både om torvgammen (dárfeogohti) og telt-gammen (bealljegohti). Torvgammen er brukt på boplasser der man oppholder seg over en viss tid, mens telt-gammen har vært brukt til kortere opphold. Fellestrekket ved torv- og teltgammene er den grunnleggende bærekonstruksjonen med buesperrer (bealjít, eller "ører"). Buesperrer tilvirkes av krumvokste trær, og gode emner kan være vanskelig å oppdrive. De har derfor blitt oppbevart til bruk for neste sesong på boplassene, eller frak-tet med under flytting.

Torvgammer etterlater seg spor i terrenget i form av tufter med mer eller mindre tydelige voller. På reindrifsboplasser finner vi både bolig-gammer, fjøs- eller geitgammer og matgammer. I bolig-gammene finner vi i midten det steinsatte ildstedet, árran, som er orientert mot inngangen.

Árran finnes svært mange steder langs flyttvegene i området, og selv om flere av disse nå er kartfestet, er det hevet over enhver tvil at det finnes langt flere. Særlig gjelder dette Navitdalen hvor det vil gjennomføres ytterligere registreringer i 2021. I enkelte tilfeller kan det være vanskelig å skille nyere árran fra ildsteder og rasteplasser som har blitt brukt av turfolk, dette gjelder særlig i populære utfartsområder langs anleggsveiene. I den grad det er åpenbart at det dreier seg om nyere friluftaktivitet, har ildstedene ikke blitt registrert.

Over til venstre:
Gjengrodd árran i nærheten av Abojávri.
Foto: L. Brekmoe.

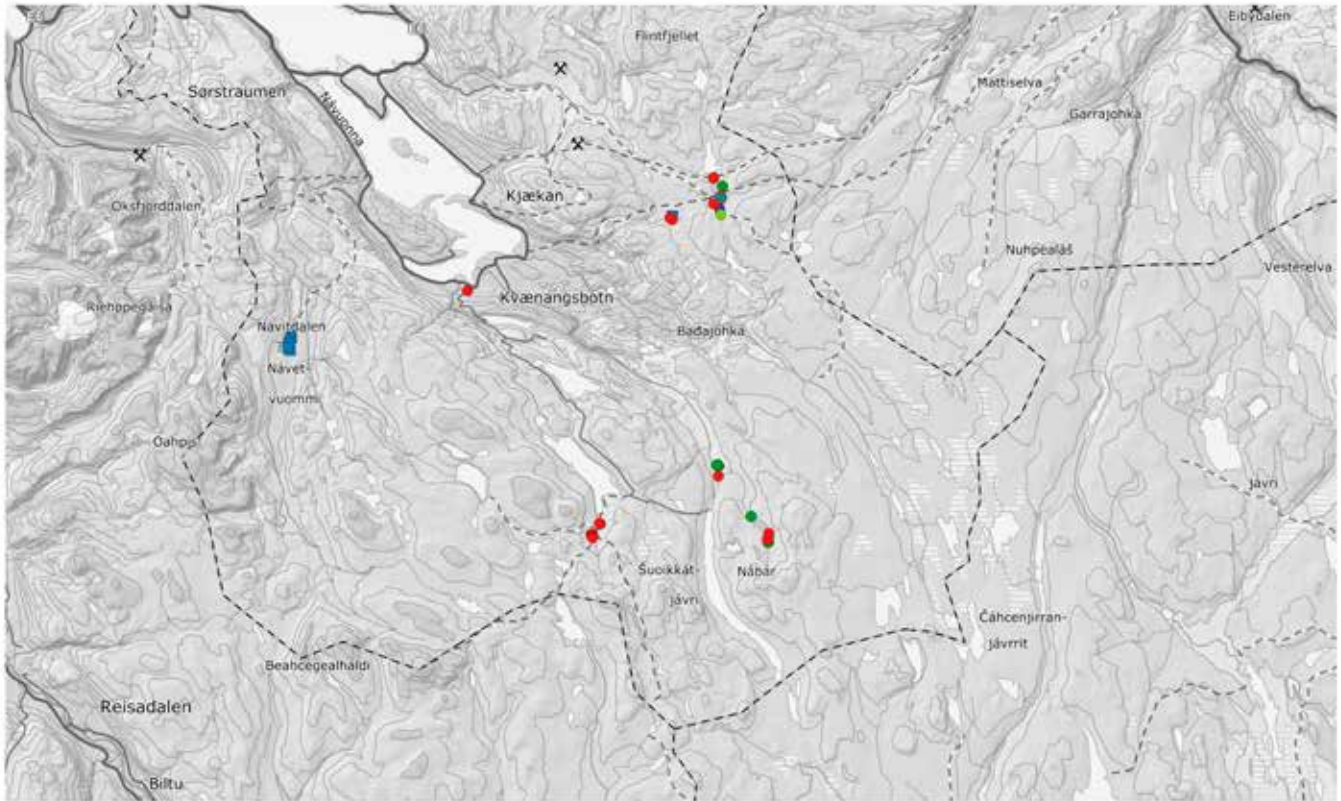
Over til høyre:
Godt markert árran ved Givrejávri.
Foto: P. A. Bals.

2.3 - Registrerte kulturminner

På de tre lokalitetene som ble nevnt i tilknytning til jakt på villrein, ble det i nærheten også registrert flere árran. Disse stammer trolig fra 1800- og 1900-tallet.

- Goddejávrrit

Ildstedene ligger på sørøstsiden av vannet. Her ble det også registrert to borri/gjemmer som mest sannsynlig har vært brukt ved opphold ved boplassene. Boplassene ved Goddejávrrit er ikke nevnt i Vorrens oversikt fra 1950-tallet. Trolig har disse blitt benyttet under flytting til sletta hvor Njárbesjohka og Goddejohka møtes.

Tegnforklaring

- Varde
- Gammetuft
- Gjemme
- Ovn
- Alli
- Arran

0 5 10 km

- Njárbesjohka – Goddejohka

Ifølge Vorren har dette vært en mye brukt leir for reinvoktere i tidsrommet 5. mai til 5. juni Vorren s. 38 under beskrivelse av H.1.b, Abborašša:

«Simlehjorden føres så snart de første kalvene begynner å komme, videre nordover langs Galgooaivve – på vestida av Šuoikkátjávri fram til Nabarjr. Her kan vokterne ha leir i kalvingstida ved elva som går fra Nabarjr til Šuoikkátjávri. Men som regel går en videre til åmotet mellom Šuoikkátjohka og Goddejohka.»

Det ble observert flere rester etter hermetikk i området, i tillegg ble det registret borri/gjemmer. Boplassen som nevnes langs elva mellom Nábárvákkejávri og Šuoikkátjávri har trolig gått tapt som følge av vannhevinga i Šuoikkátjávri etter oppdemningen av vannet.

- Njuolggjohka

På en strekning fra Njuolggjohka til sørøst enden av Ábojavri ble det registrert flere árran. Ifølge Vorren blir dette området brukt som av reinvoktere fra H1, Abborašša.

I området Givrejavri - Margredačohkka - Ruossavággi er det registret en stor mengde reindriftsamiske kulturminner både i forbindelse med dette prosjektet og kv420-registreringene (se kart). Kulturminnene i dette området reflekterer områdets betydning som boplass og består blant annet av en rekke árran, både med og uten armer og flere steinovner som har blitt brukt til brødbaking. Disse skal ha vært i bruk helt frem til 1970-tallet.

Over: Gjemme i Goddevággi beliggende på en liten høyde i terrenget. Foto: L. Brekmoe.

Over: Gjengrodd matgrop/gjemme på lyngslette hvor Goddejohka møter Njárbesjohka. Foto: L. Brekmoe.

Over: Árran i Goddevággi. Foto: L. Brekmoe.

Over: Árran på høyledrag langs Njárbesjohka. Foto: L. Brekmoe

I forbindelse med kv420-utbygginga ble det gjort intervjuer med Elle Ristiinná/Ellen Kristine Buljo Sara, Máhtte/Mathis Mathisen Sara og Ingunna Máret/Mari Hætta. De fortalte blant annet følgende fra barndommen i Ruossavággi (Schanche 2013):

«Barna i reindriftsfamliene lekte med stein og laget ulike konstruksjoner. Det var først og fremst gutter som holdt på med slikt. Guttene hadde mer fritid enn jentene. De fisket i bekker og vann og lekte natt og dag. Først når de ble tenåringer, måtte de ut i arbeid med gjerding, samling, skilling, merking, slakting, gjeting. Jentene var allerede som småjenter med i ulike typer arbeid, som samling av brensel, skrape vierbark til lærimpregnering, skjæring og tørking av sennagress, fyring i telt/goahti, rydding og vasking. De hadde ikke like mye tid til lekning som guttene. Når de ble tenåringer, var det ofte ut i tjeneste hos andre reineiere i området.»

De mange bål plassene/lávvplassene og goahteplassene på høyda vest for Gihccevággi og vestover ned på terrassene mot slettelandet i Ruossavággi er et resultat av at gjeterne ofte satte lavvoene høyt for å ha god oversikt over reinflokkene i områdene rundt for å kunne følge med og fort rykke ut for å hindre uønskede bevegelser av rein. Etter hvert som det ble slutt med det glisne brensløt/kjerringriset, flyttet de lavvoene eller bealjegoahtiene til steder der det fantes mer brensel. Slike boplasser finnes overalt i området rundt Ruossavággi (ibid.)

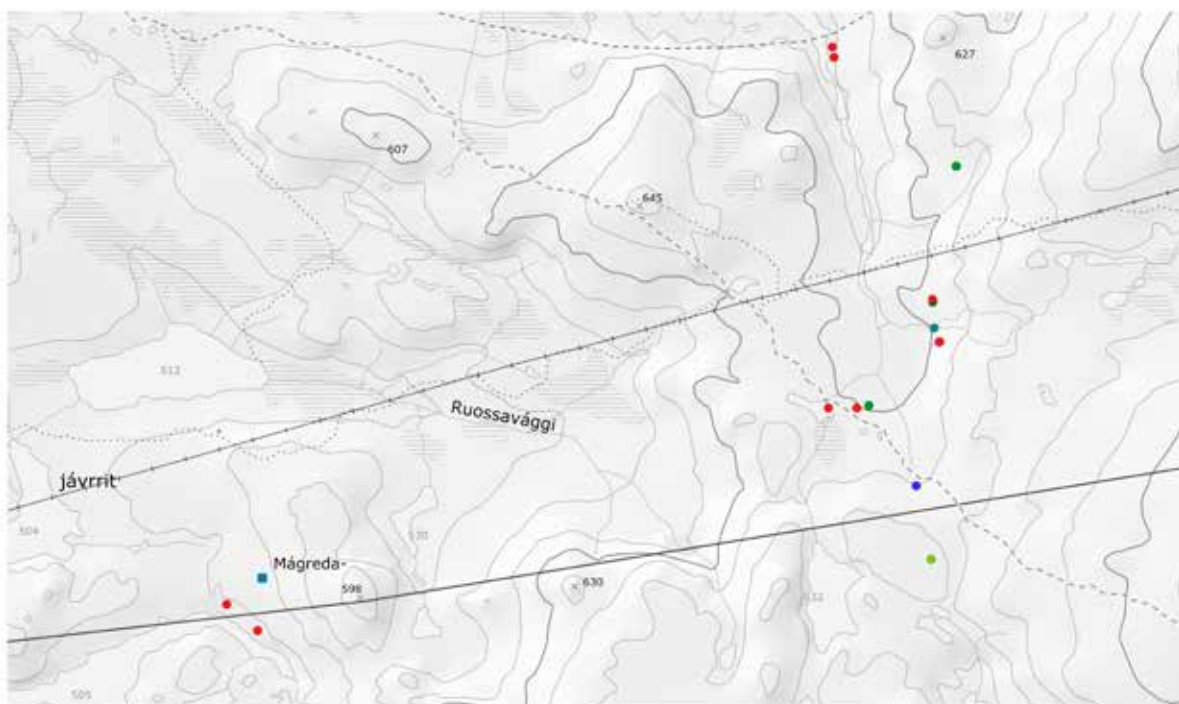
Flere av steinkonstruksjonene som har blitt registrert i området antas å være fra barns lek.

I 2014 ble det gjennomført utgravninger av 12 av kulturminnene i dette området som ble frigitt til linjeutbygginga. Det ble funnet skinn, lær og eldre sko som tyder på skoproduksjon ved boplassen. Med unntak av et bryne var de fleste funnene i utgravningene av moderne karakter. Ni kullprøver ble sendt inn for datering. Blant disse var de eldste C14-dateringene blant disse fra sent 1700-tall til tidlig 1800-tall (Niemi et. al. 2013)

I 2019 ble det registrert varder, álli/hellere, gammetuft, gjemer og árran som tidligere ikke hadde vært registrert. For ytterligere informasjon om disse, vises det til registrerte kulturminner i vedlegg 1.

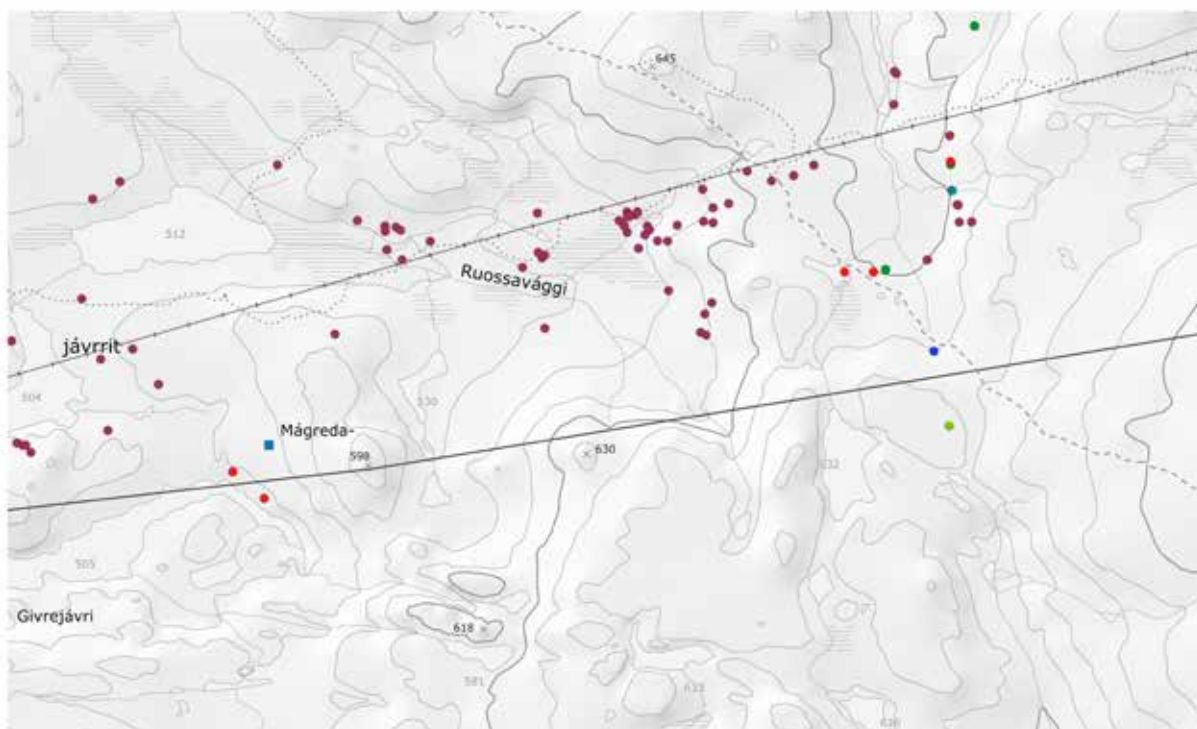
Kart på neste side:

På det øverste kartet vises nye registreringer i 2020. Det nederste kartet viser også tidligere registreringer i samme område. Kilde: Kulturminnedatabasen Askeladden.

Tegnforklaring

- Gjemme
- Varde
- Gammetuft
- Arran
- Ovn
- Alli

Tegnforklaring

- Gjemme
- Varde
- Gammetuft
- Arran
- Ovn
- Alli

Over: Borri/gjemme på høyde mellom Givrejávri og Ruossavakkijavri. Foto: P. A. Bals.

Over: Áiti/uthus som er bygget mellom to store flyttblokker. Foto: P.M.P Sara.

Over: Eksempel på árran med armer. Foto: P.M.P Sara.

Over: Ovn til brødbaking. Opprinnelig har denne vært bygget av stein, i senere tid har det blitt tilført jernplater. Ovnen skal ha vært i bruk frem til 1960-tallet. Foto: P.M.P Sara.

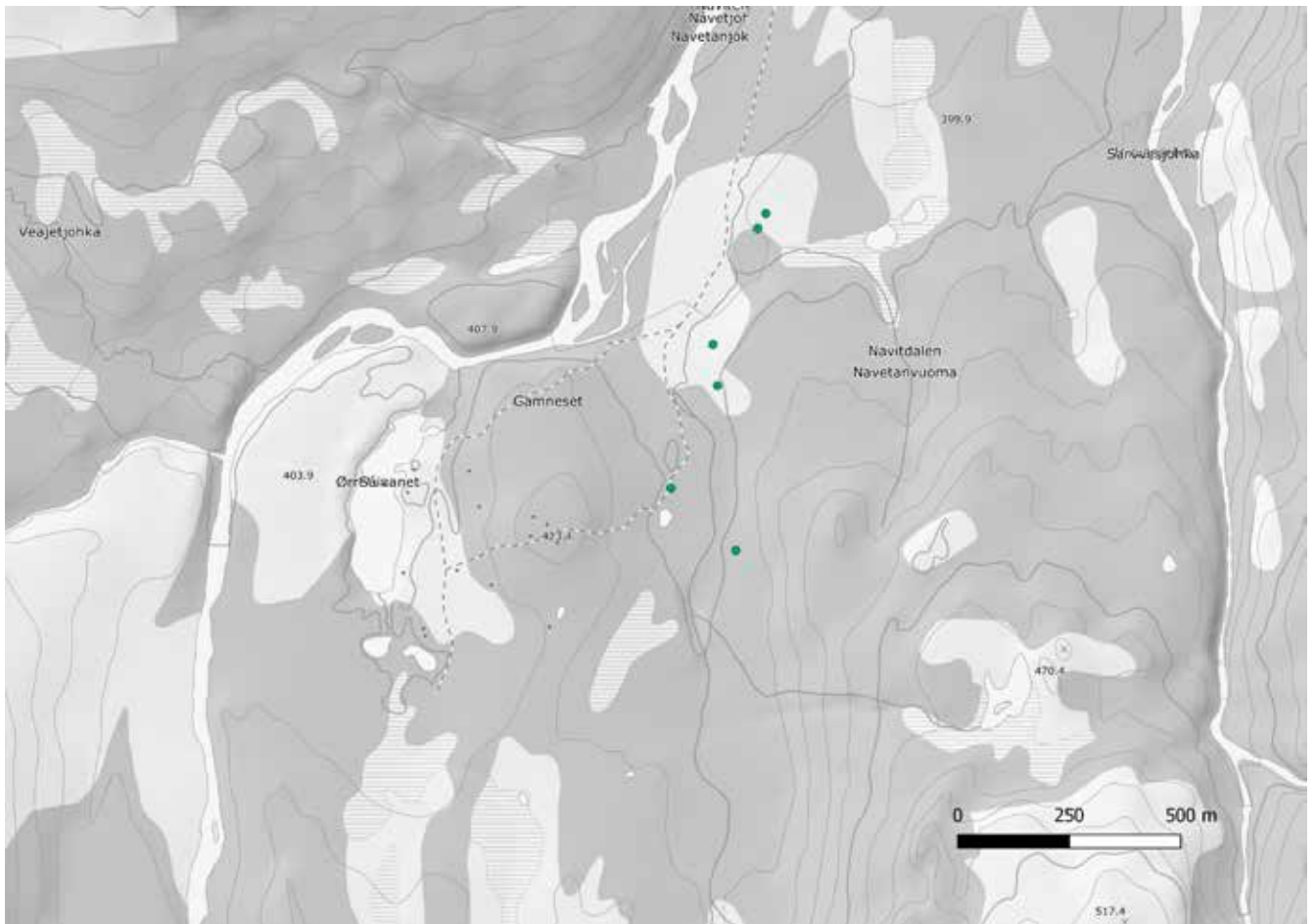

Området gjennom Bađaávži og langs Bađajohka og Bađajavri er også en kjent flyttveg mellom vinter og sommerbeite. Her hadde de før vår-, sommer- og høstboplass ved Bađajavri og vår- og høstboplass ved Snedđetjohka. Sistnevnte plass brukes i dag som merkeområde (merkegjerde), men her skal være mange teltboplasser (árran) fra tidligere bruk. Om høsten foregikk det mye melking av reinen ved Snedđetjohka og Bađajavri. Ved førstnevnte blei det også sankt mye syregress (engsyre) som blei blanda med reinmelk, fylt i reinmager og tørka for oppbevaring om vinteren. Dette var en viktig del av kostholdet tidligere (Svestad 2004).

Ikke alle boplasser har blitt fanget opp i forbindelse med tidligere og dette prosjektet. Det skal også være en sommerboplass ved de store myrområdene i i Njárbbesat, og flere árran fra gjeterposter på bergene ovenfor Storfossen/Stuoragorži samt sør for elva under Storfossen.

Det er allikevel størst sjanse for langt flere kulturminner i Navitdalen/Návetvuopmi. Dalføret har i lang tid vært brukt som sommerbeite, kalvingsland og samlingsområde (på høsten) av rein-drifta. Her har også vært både høst- og vårleir (boplasser), mens sommerboplassen har vært ved Storsvingen på Kvænangsfjell.

I forbindelse med prosjektet ble det registrert 6 gammetufter i dette området. De fleste av disse er boliggammer, i tillegg til en geitgamme. Disse har siden blitt kontrollregistrert av Sametinget og er registrert i kulturminnedatabasen Askeladden.

Over: Gammer registrert i Navitdalen i 2019.

Over: Gammetuft, Askeladden 267686-1. Foto: André Nilsen.

Over: Tuft etter geitgamme, Askeladden 267686-2. Foto: André Nilsen.

3

K A P I T T E L T R E

UTMARKA

3.1 - Fastboendes bruk av utmarka

Kvænangen er fra gammelt av et samisk område, og den faste bosettingen er allerede nevnt i svenske skatteregnskap fra 1553. Skatten ble betalt i fisk, reinskinn, sølv, kobber og annet, og i 1558 er det registrert 18 skattebetalende «sjøfinner». De siste fem hundre årene har Kvænangen vært et etnisk sammensatt område bestående av samisk og norsk bosetting. Fra 1700-tallet setter kvensk bosetting sitt preg på området og de indre delene av Kvænangen er et kjerneområde for kvensk språk og kultur helt frem til våre dager. Felles for alle disse folkegruppene var en allsidig utnyttelse av ressursene som omgivelsene hadde å tilby. Livsgrunnlaget til de aller fleste var en kombinasjon av fiske og jordbruk, men også fangst, innlandsfiske, sanking og skogbruk var viktige binæringer.

Både Sven Erik Grydeland (De sjøsamiske siida-samfunn : en studie med utgangspunkt i Kvænangen, Nord-Troms 2001) og Ivar Bjørklund (Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980) gir omfattende beskrivelser av befolkningsutvikling og bosetting i kommunen. I denne rapporten er det disse gruppernes bruk av utmarkas ressurser som står i fokus.

De fastboende har utnytta utmarksressursene i et stort område som strekker seg fra Niemenaike og Nordbotn, gjennom Gearbet og Dalen, og inn til bjørkeskogen ovafor Storfossen/Stuoragorži. Jakt og fiske forekom også i fjellområdene, og ifølge NIKUs rapport skal Doaresjavri (nesten ved grensa med Kautokeino kommune) tidligere ha vært grense for hvor langt innover i landskapet de fastboende gikk.

Den følgende gjennomgangen av ulike ressursutnyttelser er belyst dels gjennom registrerte kulturminner, men også gjennom muntlige opplysninger fra intervjuer i tidsrommet 1976 – 1995. Muntlige opplysninger er så langt det er mulig forsøkt kartfestet for å gi et bilde av bruken av landskapene.

Kartene er utviklet på bakgrunn av registreringer, historiske kart og kart utviklet gjennom tidligere arbeid, og da særlig vassdragsundersøkelsene fra 1970-tallet. Grunnet de originale kartenes målestokk, må det påregnes unøyaktigheter, særlig hvor det er snakk om individuelle kulturminner som tjæremiler eller gammetufter. Det fremkommer av kartene i denne rapporten hvilke av kulturminnene som har blitt registrert gjennom fysiske befaringer, og hvilke som er basert på muntlige opplysninger/historiske kart.

Kart på neste side:

Skann av kartet som ble utarbeidet i 1976. Kartet har blitt georeferert og digitalisert for bedre oppløsning. Kilde: Gustav Rossnes (1976).

3.2 - Skogskoier og gammer

All aktiviteten i utmarka medførte også at folk trengte tak over hodet mens de arbeidet. I området finner man flere tufter etter skogskoier og gammer som har vært brukt til det formålet. De mest kjente er skogskoiene som fremdeles står den dag i dag, og brukes aktivt av turgåere, jegere og som turmål i seg selv.

Over: Gærbbethytta. Foto: L. Brekmoe

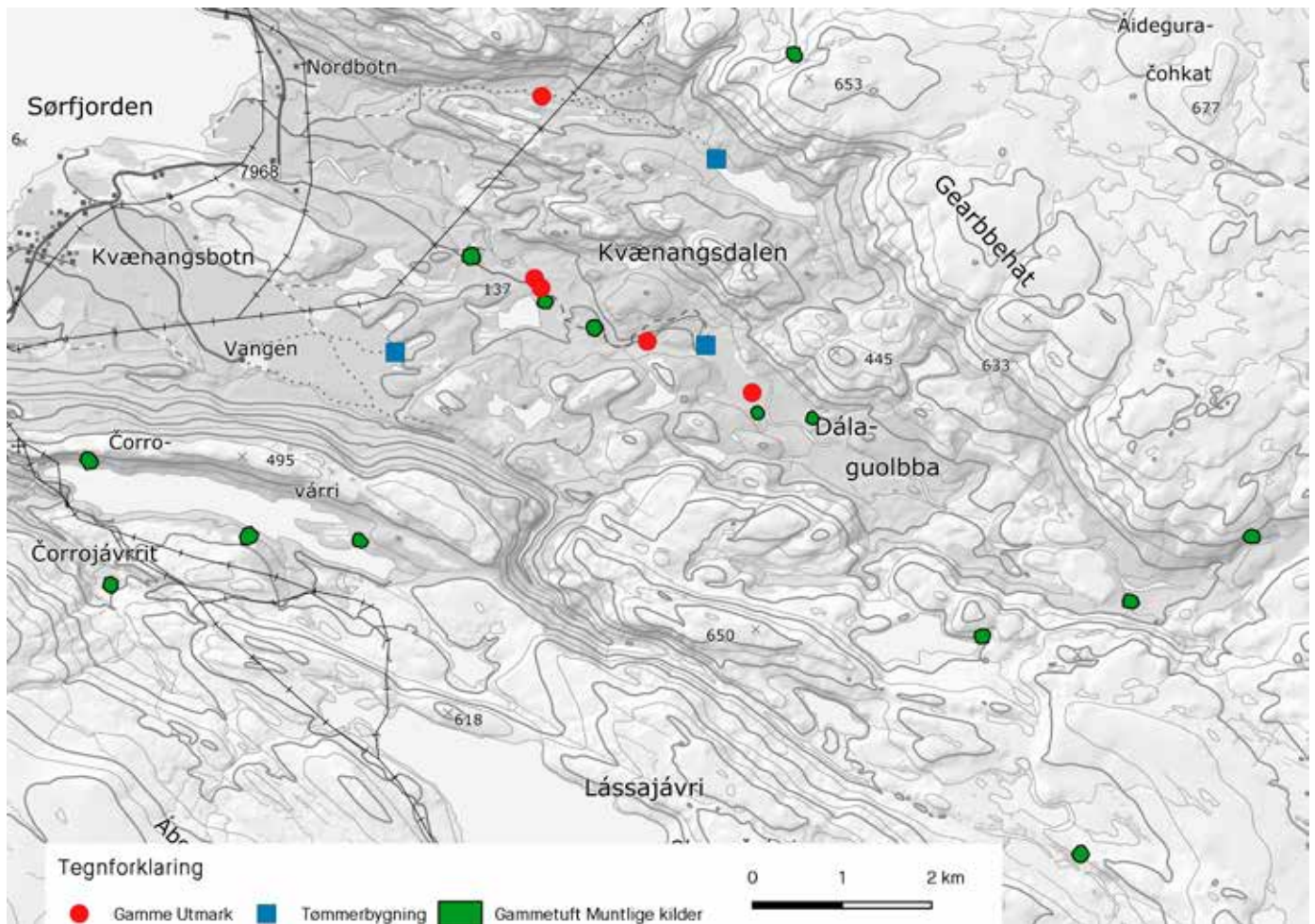

Over: Limpastua. Foto: L. Brekmoe

Over: Kvæningen Skogstuer/Dalstuene.
Foto: L. Brekmoe

- Gærbbethytta: I vestenden av Gearbbetjávri som er utløpet til Nordbotnelva ble det i 1915 oppført en tømmerhytte av Statens Skoger. Byggmester var Anders B. Andersen fra Tangnesland. Stua er i laftet, høvlet tømmer med stein i grunnmur og saltak med papp. Bygningen måler 6.90m x 4m og har to rom. Den har blitt brukt til alle tider av året av folk som har jobbet med tjærebrenning, vært på jakt, fiske eller bærplukking og skogbruk.
- Limpastua: Skogskoi som ble bygget av Hjalmar Jakobsen fra Myrdal i 1920. Limpastua (til venstre under) er bygd av tømmer, rund på utsiden og økset til på innsiden. Stua bestod opprinnelig av oppholdsrom i nordenden og stall i sørenden. Bygningen måler 3.9m x 5.66m.
- Kvæningen skogstuer/Dalstuene: Kvæningen skogstuer består av tre bygninger som er bygd på rekke etter kvensk tradisjon. Bygningsmassen har en innholdsrik historie hvor bygninger både har blitt flyttet og har endret funksjon. Den første av disse, Gammelstua, ble bygd rundt tidsrommet 1880-1890. Ifølge kilder skal byggherren ha vært en kven ved navn Skovberg. Denne ble utvidet med en høylaer rundt 1900 og en annen tømmerbygning, stallen, ble bygd inntil høylaen. Rundt 1910 ble det bygd ytterligere en tømmerbygning, Nystua, som ble bygget til i rekken med de to eldre bygningene. Mellom de tre tømmerbygningene var det høylaer, og anlegget ville vært svært likt det det er i dag. Under 2. verdenskrig var det mindre aktivitet i dalen og Nystua ble flyttet til Niemenakku nede i Kvæningsbotn. Senere ble den flyttet til Sørfjorden. Da krigen tok slutt ble det på ny behov for favneved og dermed husly i dalen, og Nystua ble flyttet tilbake. I 1951 ble stallen tatt ned, reparert og flyttet 20m nærmere elva. De andre ble stående som før. Stallen ble nå bolig for arbeidskarene, Nystua og Gammelstua ble brukt som stall. Skogsstuene gikk ut av bruk som utmarksboliger på 1960-tallet, men på 1980-tallet ble bygningene restaurert og flyttet tilbake til sin opprinnelige rekkeform. I dag eies skogsstuene av Statskog og forvaltes av Nord-Troms museum.

I tillegg til de stående bygningene, finnes det tallrike tufter etter nedfalne koier og gammer. Disse ble gjerne bygget på privat initiativ og på lik linje med skogskoiene ovenfor brukt hele året gjennom til ulike aktiviteter i utmarka.

Et eksempel på slike tufter er en gammetuft langs veien til Gærbbethytta. Denne skal ha vært i bruk rundt 1910-1920 og er også nevnt i registreringene fra 1976, Tufta er tydelig markert med kraftige steinvoller som vegger.

Ved parkeringsplassen ved Rundvannet ligger restene etter en koie med oppmurt grue som trolig kan dateres til 1800-tallet. Alt tømmeret er hogget med øks. Denne tufta er et eksempel på en "kvingamme", hvor har bestått av en nedre, lafta del og en torvkledd øvre del. I følge Svestad (2004) kombinerer disse både kvenske og samiske byggetradisjoner.

Over: Gammetuft langs veien til Gærbbet hytta. Foto: L. Brekmoe

Over: Kvingamme ved Rundvannet. Foto: L. Brekmoe

Over: Gammetufta er tydelig markert, det ene rommet. Rommet til høyre er åpent på den ene kortenden og har muligens vært benyttet som stall. Foto: L. Brekmoe

Over: Tjæremile nær Limpastua. Tjæremilene gir gode vekstforhold og er ofte svært gjengrodde. Foto: L. Brekmoe

Over: Spor etter nevertaking i nærheten av tjæremila over. Foto: L. Brekmoe

Gammer og koier ble ofte brukt i forbindelse med brenning av tjæremiler. Gammetufta på bildet til venstre er eksempel på en slik. Tufta har hatt torvvegger og er bygget inntil en bakkekant. Den er rektangulær og delt i to to rom, muligens har det ene vært brukt til oppstalling av hest. På bakkekanten ligger en liten tjæremile.

3.3 -Tjæremiler

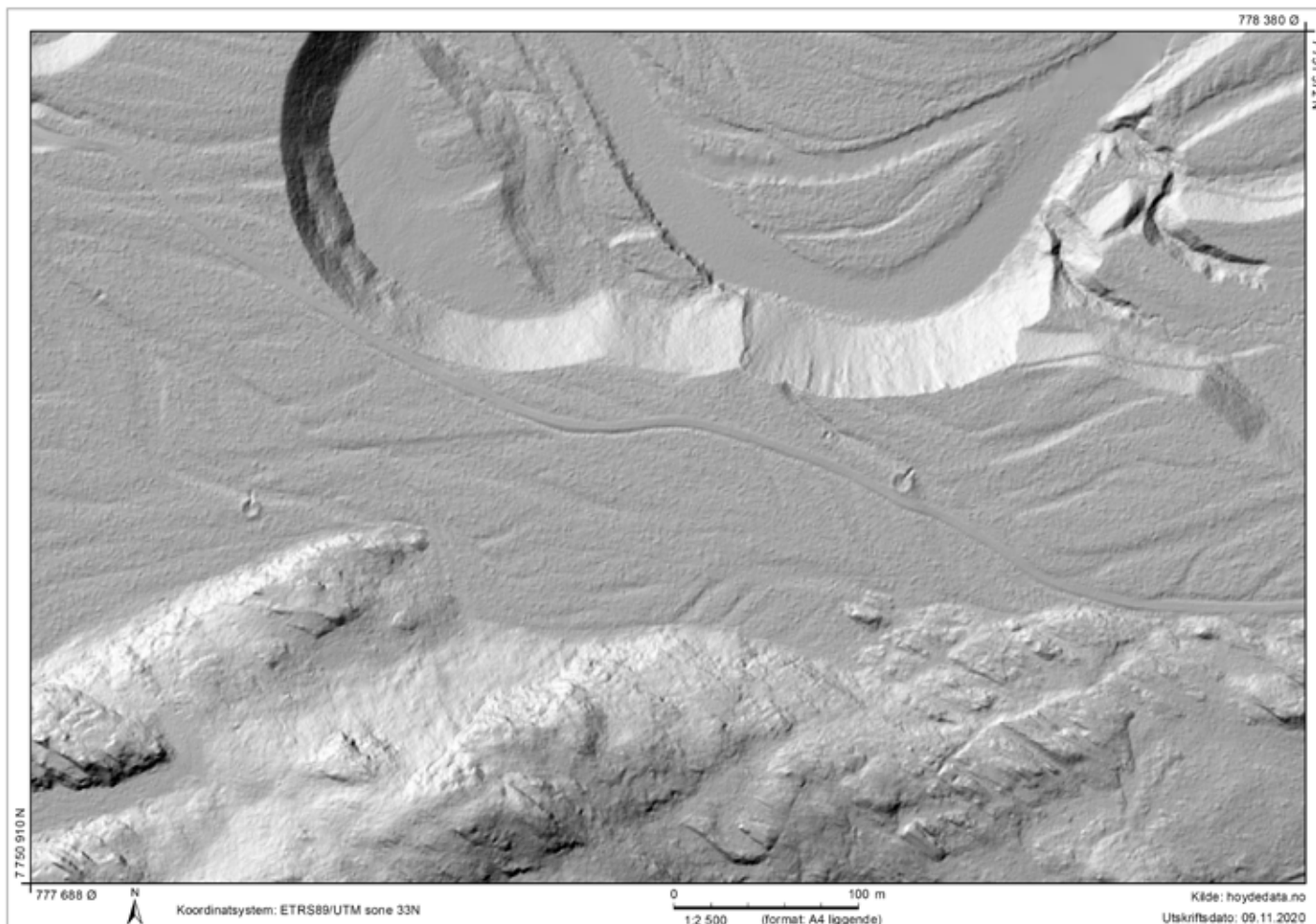
Tjæremiler er det mest tallrike kulturminner i de skogkledde dalbunnene og dalsidene. Kvenene hadde med seg kunnskapen om hvordan man utvant tjære fra fururøtter og dette var en viktig inntektskilde for befolkningen i Kvænangsbotn. Det var et stort behov for tjære, særlig til impregnering av båter og til dels også fiskeredskaper og garn. Tjærebrenning hadde et oppsving i etterkrigsårene i forbindelse med gjenreisninga, men mot slutten av 1960-tallet var det så og si slutt på tjærebrenning i Kvænangsbotn.

Tjæremilene fremstår i dag som runde nedgravninger som gjerne ligger i en bakkekant slik at man enkelt kunne tappe tjæra ut av mila og ned i tjæretønner via en tapperenne. Det ligger mange tjæremiler i området, og kun et fåtall av disse er registrert. Disse varierer i diameter fra 3m til den velkjente stormila som har en diameter på rundt 20m.

Tilknyttet tjæremilene finner man ofte også tydelige spor etter nevertaking og groper hvor man har brutt tyrirøtter. Frem til 2. verdenskrig ble røttene brutt med håndmakt, et krevende og tungt arbeide med spett og økser. Etter krigen ble det vanlig å bruke dynamitt.

Det karakteristiske utseendet på tjæremilene med voller og en tydelig tapperenne ut fra milas midtre, gjør det mulig å identifisere disse ved hjelp av LIDAR-skanninger av landskapet. Ved hjelp av flybåren LIDAR-teknologi er det mulig å analysere store landskapsrom, noe som er særlig nyttig i skogsområder hvor tradisjonelle registreringer kan være vanskelige og tidkrevende grunnet gjengroing og tett vegetasjon.

Over: Utsnittet over viser LIDAR-skanninger i Kvænangsbotn. To tjæremiler er tydelig markerte i landskapet, med tapperenner og voller. Kilde: hoydedata.no.

Bygginga og brenninga av tjæremilene var en tidkrevende jobb som pågikk over lang tid. På høsten brøt man fururøtter og samlet disse på mileplassen. Når vinteren satte inn, ble røttene saget og kløyvd i mindre størrelser og stablet. Etter at tjæreve den (den tjæreholdige kjerneveden i furua) var stablet, ventet man til etter jul slik at sola hadde begynt å varme litt. Da satte man i gang med spikkingen, Når telen var gått av marka, begynte man arbeidet med milebunnen. Størrelsen på denne måtte tilpasses hvor mye ved man hadde. Bunnen ble gravd ut for hånd, og det var vanlig å gjenbruke milebunnene år etter år.

I bunnen på tjæremila ble det lagt ned never. Oppå neveren ble det lagt langved, som ikke behøvde å være tjæreholdig. Denne skulle holde neveren nede og forhindre at den krøllet seg. Det ble skåret til en stokk som skulle ta imot tjæra i bunnen av mila og ei tapperenne fra denne for å lettere få tjæra i tønna. Det er sporene av tapperennene som synes så tydelig på LIDAR-skanningene.

Legging av veden måtte skje i oppholdsvær slik at veden ikke ble våt og brant tregere. Dette arbeidet deltok både store og små i, men det skulle stables nøyaktig og etter et bestemt mønster.

Over: Nord-Troms museum dokumenterte i 1987 bygginga og brenninga av ei tjæremile i Kvænangsbotn. På bildet ser vi Hartvik Nielsen og André Conjin som dekker milebunnen med never. Foto: NTRM.

Over: Både store og små er med på å stable tjæreve den i denne mila i Navit. Foto: NTRM.

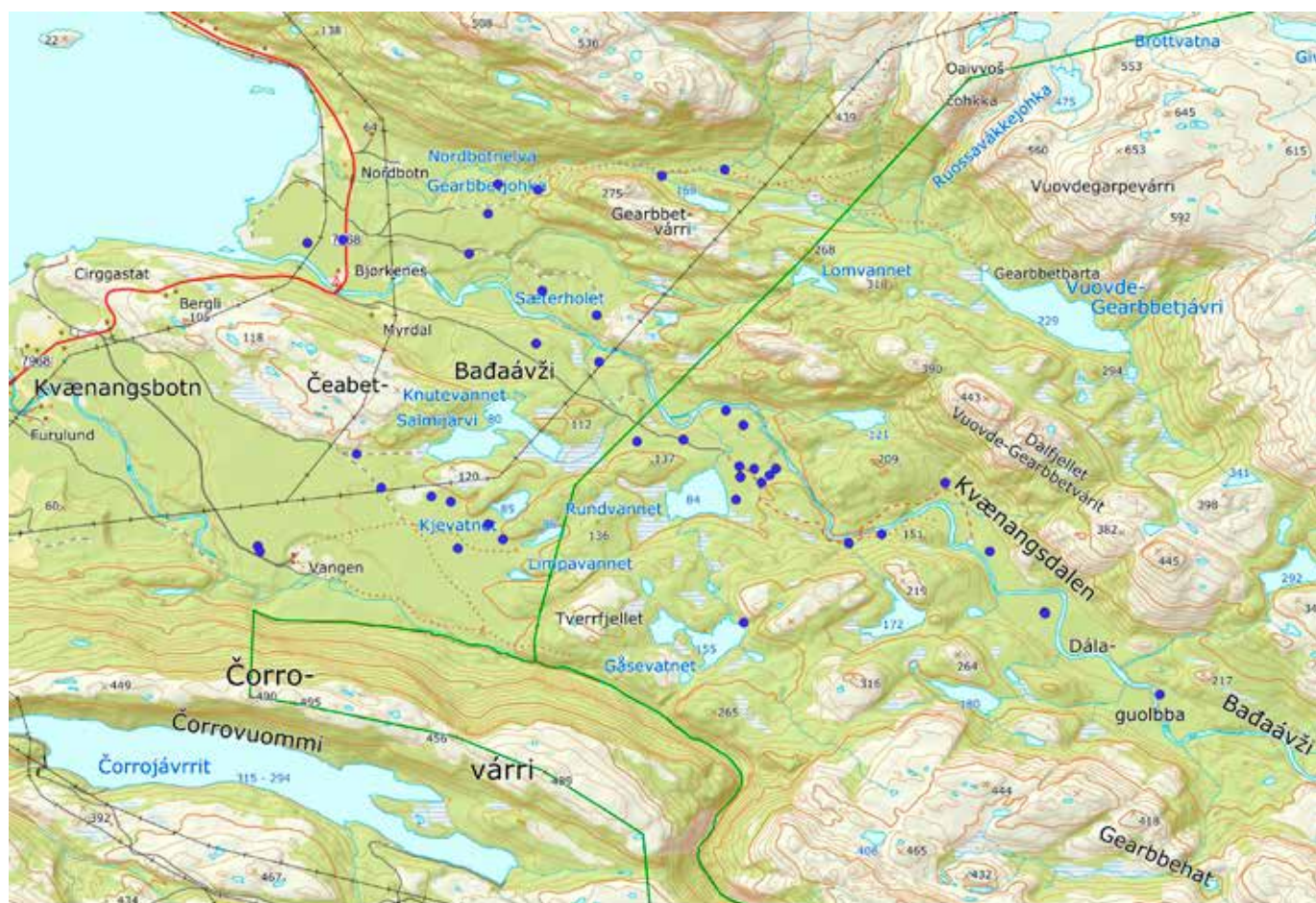
Over: Denne brenninga av ei mila på Naviteidet er dokumentert av en finsk turist ca. 1940. På bildet ser vi Erling F. Johnsen, Johannes Reiersen og Henrik Warth. Foto: NTRM.

Etter at veden var på plass i mila, la man på torv med lyngen ned. Lyngtorv var aller best, og helst uten sand som kunne forurense mila. Til ei mila som ble brent i stille vær, gikk det med om lag 90 m² brenntorv. Når man skulle tenne mila, måtte det være helt vindstille. Det ble lagt flis og never langs foten av hele mila, slik at varmen spiste seg oppover mila og møttes på toppen. Tønnene sto klare ved mila for å bli fylt med tjære.

Når den første tjæra kom, var avhengig av størrelsen på mila. For ei mila på 7–8 tønner, måtte man vente omtrent tre timer. Det var viktig å passe på at mila brant jevnt. Ble det for varmt, måtte man legge på torv slik at tjæra ikke brant opp.

Tjæra ble tappet i tønner. Etter et døgn ble forbrent tjære (låg) tappet ut av tønna. Forbrent tjære kan ikke brukes, og når tønnene med tjære kom til handelsmannen som skulle kjøpe tjæra for videre salg, ble det alltid sjekket at det var ordentlig tjære på tønnene. For mange av familiene i området var tjæra en av de viktigste biinntektene.

Under: Totalt har det blitt plottet inn 72 tjæremiler i området. Av disse er de fleste registrert ved hjelp av LIDAR-data, mens et mindretall (12) har blitt fysisk registrert. Det er mulig det finnes tjæremiler som ikke er synlige på LIDAR.

Tegnforklaring

- Tjæremile

0 1 2 3 4 km

Stormila i Kvænangsbøtn

Et av de mest kjente landemerkene i Kvænangsbøtn er Stormila, også omtalt som verdens største tjæremile som ble brent rundt år 1900. Følgende er skrevet etter en artikkel av Hans Kr. Eriksen (Menneske og Miljø i Nord-Troms 1975) og Jan Isaksens kultursti i Kvænangsdalen:

Mange menn var i arbeid med stormila. Det var folk med både fra Kvænangen og fra Nordreisa, i to år hadde de arbeidet med mila. Etter at rotveden, spiket, var lagt på plass, begynte de å kjøre tønner med tjue hester. En hel flokk var igang med å lage tønner. Da de trodde at alt var klart, sendte de bud til Reisa etter Sauta-maton (den man aldri når). Sauta-maton var ansett for å være den som best kunne brenne ei tjæremile og her var det store verdier som stod på spill!

Og Sauta-maton kom. Han ruslet rundt mila og så på den. "Kor mange tønner har dokker?" spurte han. De hadde nok, var svaret, hele 200 tønner hadde de. "Ta fem menn og lag fleire" så Sauta-maton. "Kor mange hesta har dokker?" "Nesten tyve" var svaret. "Ja, sett i gang og kjør torv!" sa Sauta-Maton. "Det e torv nok på mila" svarte karene. Men Sauta-maton sa: "Kjør torv, og alle mann i arbeid!" Så gikk han og la seg for å sove.

De vekket ham da de trodde alt var klar til brenning, men Sauta-maton var ennå ikke fornøyd. "Var det ikke mer torv?" De mente at det var torv nok. "Kjør vekk!" sa han. "Har dokker mange tønner?" "320 tønner, og en åttring hadde de også" var svaret. "Javel", sa Sauta-maton, og så tente han på mila. "Slepp ikke luft til, og legg torv på kvær eneste grist og varmeloge som sdokker ser." sa Sauta-maton. "Det vil ta lang tid, kanskje tre døgn før tjære kommer, og den første vil være kald". "Kald?" sa de andre, "Tjæraen er vel ikke kald!"

Det gikk tre døgn, og ingen tjære kom. "Den helsikkes finnkallen har ødelagt heile mila for oss!" sa de andre. Det gikk to timer til, så kom den første tjære, og den var kald! "Den blir nok varmere", sa Sauta-maton "og da må dokker være kvikke til å skifte tønne!". De hadde fire tappehull og etter noen timer ble tjæra varmere og varmere, og kom fortere og fortere. De greide kanpt å skifte tønner ved tappehullene, så fort kom tjæraen!

Den første hundra var snart unnagjort, så fulgte den andre og også den tredje. De fylte alle de 320 tønnene, deretter alle de fat og stamp som fantes i Kvænangsbøtn. Deretter fylte de åttringen til ripa. Så hadde de ikke mer å fylle i, og resten måtte de bare la renne. De regnet med at de hadde fått 380 tønner førsteklasses tjære.

Folk sa Stormila i Kvænangsbøtn var verdens største tjæremile, og kanskje var den det også?

3.4 - Tømmerdrift

Allerede de tidlige skriftlige kildene nevner furuskogen i Kvænangsbotn. Furu fra Kvænangsbotn ble brukt til både bygningsmateriale og båtbygging, og det var også tømmerfløting i Kvænangselva. Videre fløting av tømmeret ble gjort fra Kvænangsbotn og ut i fjorden til de enkelte sagbrukene som Badderer og Kjækan. Det største uttaket av tømmer skal ha foregått i 1930-årene.

I Navitelva ble det omkring 1913 bygd to vannsager som helt frem til krigen ble driftet samtidig, i konkurranse med hverandre. Alle sagbruk i kommunen ble rasert i forbindelse med nedbrenninga, og etter krigen ble sagene som ble gjenoppbygd motordrevne. Utstyret fra den vandrevne sirkelsaga i Navit ble imidlertid funnet i 1996 av etterkommere etter sagbrukseier Johan Erik Abrahamsen og et restaureringsprosjekt ble igangsatt. Arbeidet ble ferdigstilt i 2001, men det ble i ettertid oppdaget at renna fra fossen til saga må være langt kraftigere siden saga ikke skal ha daglig tilsyn, men være en formidlingssag som brukes med jevnlig mellomrom. Per dags dato er saga ikke i drift.

Over: Johan Erik Abrahamsen ved saga i Navit cirka 1955. Foto: NTRM.

3.5 - Slåttemark

Før til dyr ble hentet fra utslåtter/skogsslåtter. I dag er mange av disse grodd igjen, mens andre kan identifiseres på bakgrunn av vegetasjonstyper. Høyet ble slått på utslåttene og satt i staker på stedet for å tørke, før de ble hentet på vinterføre med hest og slede. Den viktigste kilden for å identifisere disse er stedsnavn kombinert med informantopplysninger (i.e. Storslåtta, Mellomslåtta, Ivar S. slotten og Kollerslåtta. Disse slåttemarkene har ikke vært i bruk i særlig grad etter 2. verdenskrig og er i hovedsak i sene gjenvekstfaser. .

I 2018 gjennomførte Ecofact naturtypekartlegginger for å vurdere tilstand og muligheter for fremtidig skjøtsel. Disse studiene inkluderte blant annet Storslåtta som ligger ved Kvæningen Skogstuer/Dalstuene.

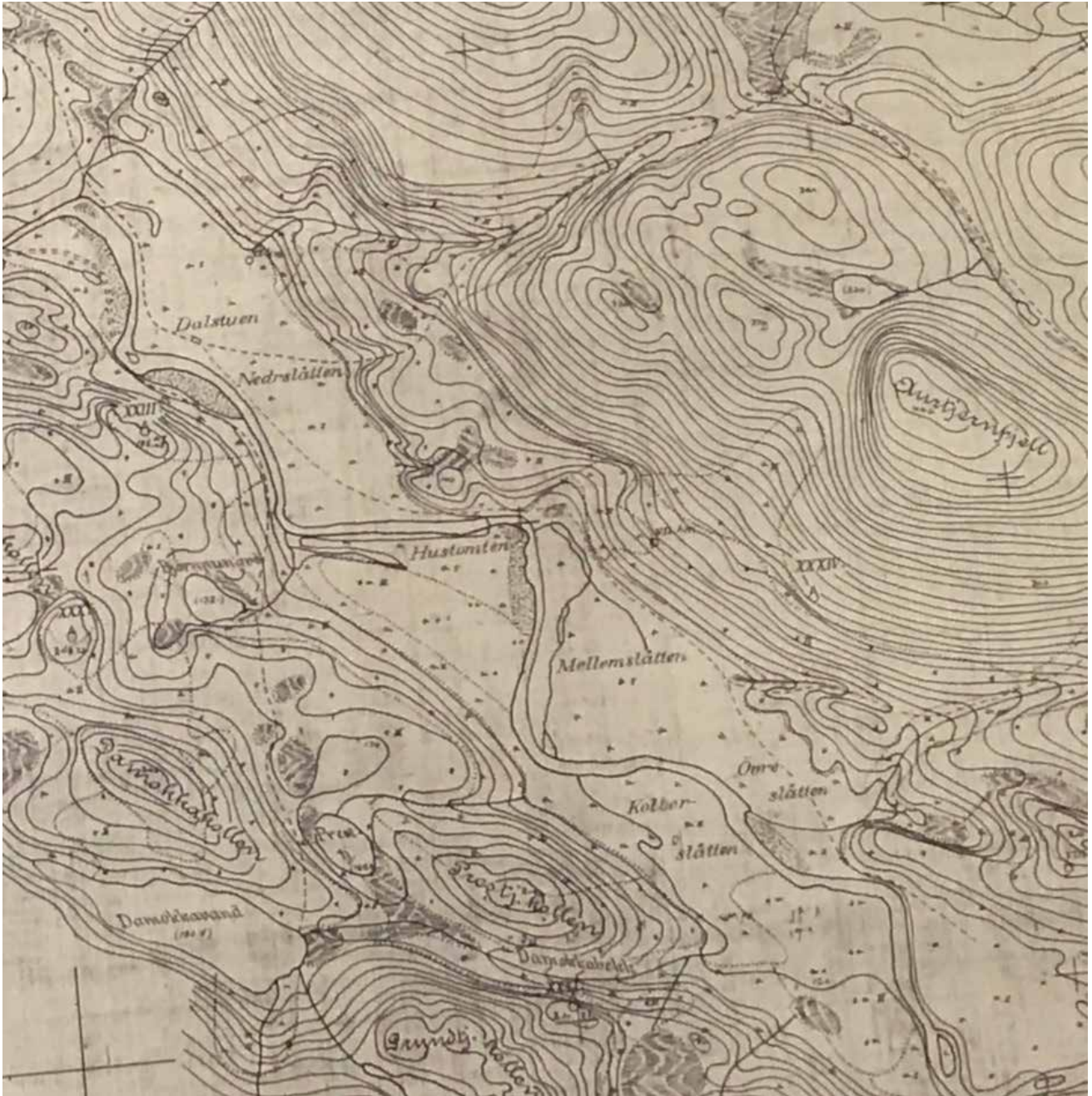
De lange og uforutsigbare vintrene i nord skapte ofte behov for mer fôr til dyra enn det man hadde høstet inn året før. Da var det vanlig å bruke de underjordiske delene av ulike planter, jordstenglene, som tilleggsfôr. En av de viktigste plantene til denne bruken var bregnearten Strutsevinge som hadde spesielt store jordstengler. Denne bruken av bregner finnes trolig bare i Norge. Lav samt bark fra rogn og furu var andre viktige tilleggsfôr som ble sanket. I tillegg ble ris hugget utpå høsten og lagt i dunger og hentet til gården på vinterføre.

3.6 - Den usynlige bruken av utmarka

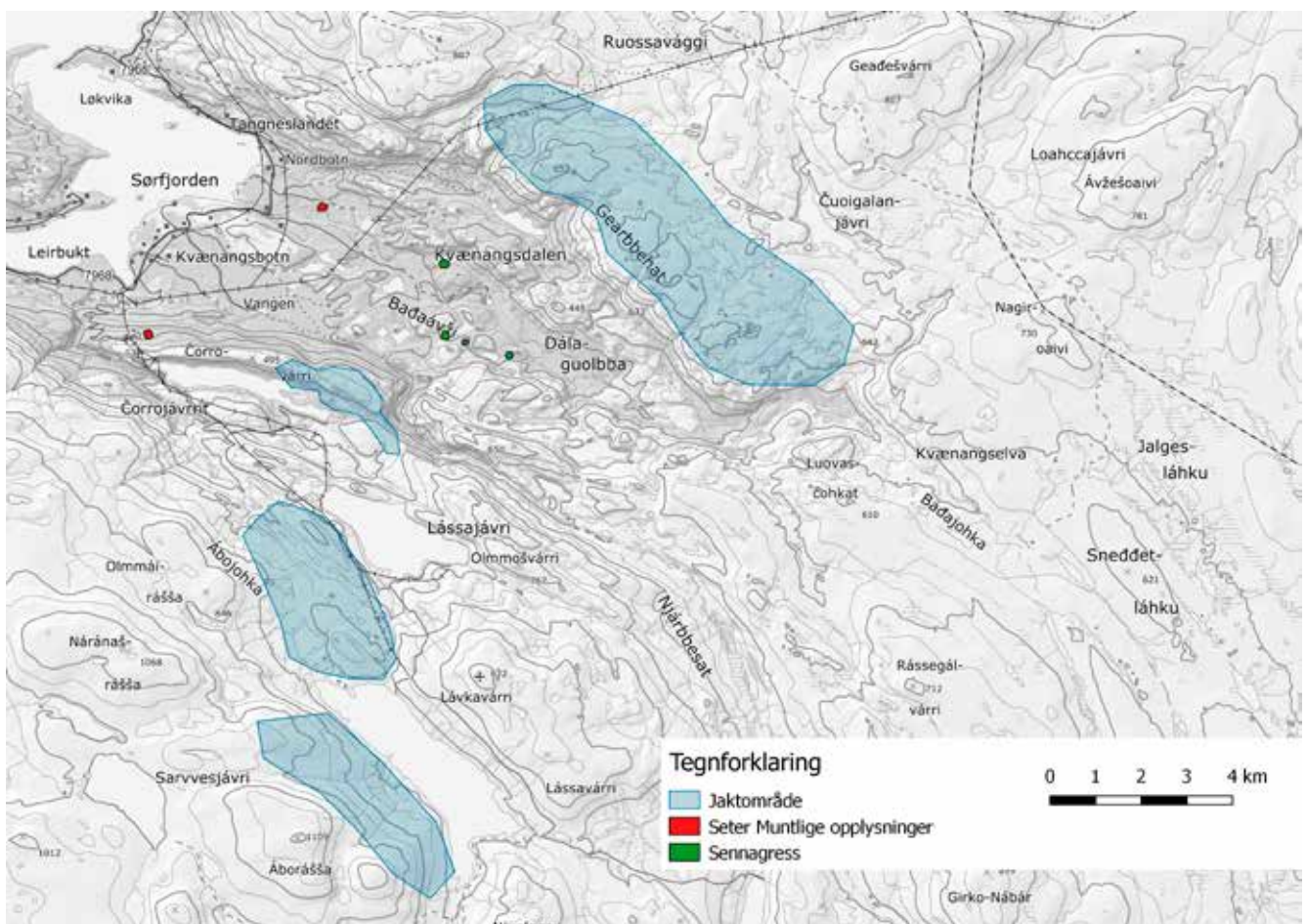

Skogen var også en viktig ressurs for avvirking av brensel, og da i hovedsak bjørk, men også myrområdene spilte en viktig rolle. Her fantes det mange områder hvor man sanket sennagress som ble tørket og brukt i kømmager og som fyll i madrasser. Dette var en bruk både fastboende og reindriftsamene hadde behov for, og det var vanligst å skjære sennagresset for tørking på sensommeren. Gode sennagressområder ble kartlagt i 1976 i forbindelse med vassdragsundersøkelsen.

På myrene plukket man også multer som ble brukt både i egen husholdning og for salg. Også tyttebær ble plukket for videresalg og var en viktig bi-inntekt for familiene. I tillegg ble blåbær, krøkebær og bringebær plukket, hovedsaklig for bruk i egen husholdning.

Over: Statskog utarbeidet i 1904 et kart over indre deler av Kvæningsbotn hvor utmarksslåtter er avmerket med navn. Kilde: Statskog.

Over: I forbindelse med Gustav Rossnes undersøkelser av fastboendes bruk av utmarka i 1976 ble områder brukt til skjæring av sennagress, muntlig informasjon om tidligere seterdrift og mye brukte jaktområder for jakt på rype kartlagt. Disse kartene har blitt georeferert og digitalisert.

3.7 - Ferdelsårer

En type kulturminner som er bevart, og som det eksisterer flere fine eksempler av i registreringsområdene er veianlegg. Årsaken til at disse er trukket ut som en egen gruppe er at de - som skogskoiene og gammene - ble brukt av alle ferdende folk i områdene.

I mange tilfeller har gamle ferdelsårer gått ut av bruk og er i dag lite synlige, mens andre fremdeles er holdt i hevd eller består av oppmuringer o.l. slik at de fremdeles er godt bevart. Blant disse kan nevnes:

- Veien gjennom Gærbikkura ble bygd av Anders B. Andersen, som også stod for bygginga av Gærbethytta. Veien ble bygd omlag 1915 og går gjennom 200 meter med bratt ur.
- I Kvænangsdalen er deler av en hestevei bevart og fremstår som en omlag 50m lang oppbygning av steinhellere. Dateringa på veien er usikker, men veien er trolig fra slutten av 1800-tallet eller tidlig 1900-tall.
- På sørsiden av Kvænangselva er det også anlagt en vei som er bygget opp ved hjelp av steinhellere. Denne er bygget mellom elva og bratte berg som en forlengelse av skogsveier lenger ned i dalbunnen og går til kulpen ved Dalstuene, hvor det før har vært linebane til transport av høy fra utmarks-slåttene over elva.
- Langs sørsiden av Čeabetjávri er det bygget en vei mellom vannkanten og en bratt skråning. Veien kalles Sávgge-Geaidnu (Sávgge-veien). Sávgge var Nils Andersen Eira (1851-1918), og det er trolig han som har bygget veien. Veien er omlag 300m lang og ble bygget til bruk for reinraider både på barmark og snødekket mark. Den har til tider også blitt brukt som flyttvei for reinflokkene, og vil også ha vært farbar for hest og kjerre.

Over: Veien gjennom Gærbikkura, datert ca. 1915. Foto: L. Brekmoe

Over: Oppmurt vei i Kvænangsdalen. Foto: L. Brekmoe

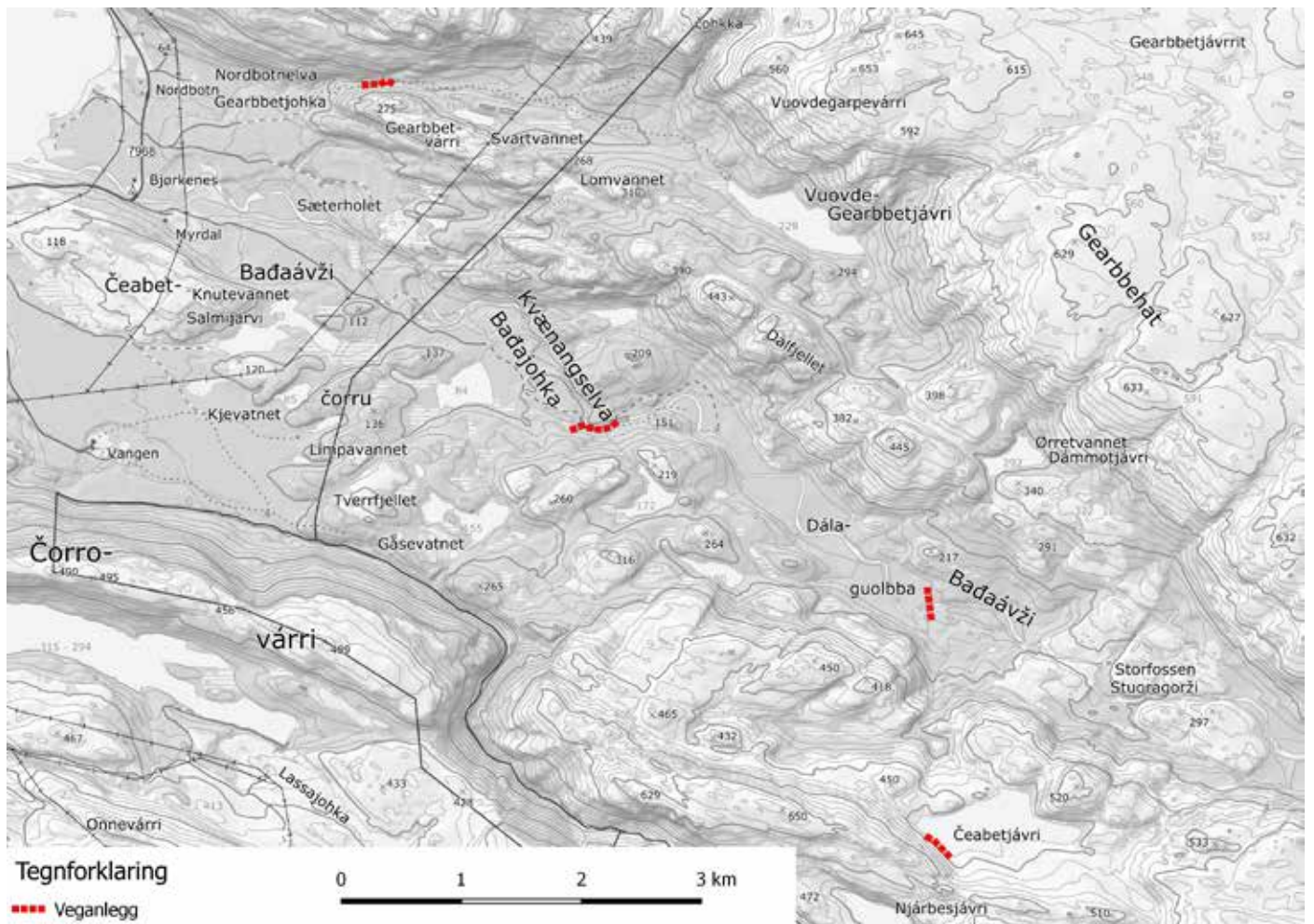

Over: Vei langs Kvænangselva. Foto: L. Brekmoe

Over: Sávgge-Geaidnu langs vannkanten ved Čeabetjávri. Foto: M.A.H. Sara.

Over: Kart over registrerte veganlegg og varder. I tillegg er en linebane over Kvænangselva avmerket, det er usikkert om det eksisterer fysiske spor etter denne.

En vanlig kulturminnetype langs reindriftsamiske ferdelsårer og flyttveger er varder som viste vei ved dårlige værforhold. I forbindelse med feltarbeidet ble det registrert én slik varde i Ruossovággi og langs Njárbesjohka. Disse er ofte svært vanskelige å datere med mindre man har muntlige kilder som forteller om hvem som har bygget disse. På grunn av manglende lav og andre indikasjoner på høy alder, antas vardene langs Njarbesjohka å være av nyere tid, trolig siste halvdel av 1900-tallet. Varden i Ruossovággi antas å være eldre enn disse.

Under:

To av vardene registrert langs Njárbesjohka til venstre. Varden i Ruossovággi lengst til høyre. Foto: L. Brekmoe & P. M. M. Sara

Frem til midten av 1800-tallet var det markeds plass i Kvænangsbøt to ganger i året mellom fastboende og reindriftssamer. På et kart utarbeidet av Statskog i 1904 er veiene mellom den gamle markeds plassene og Kautokeino avmerket frem til "Lapisridi" øst for Gåsvandet. På samme kart er det avmerket en rekke skogsveier og øvrige ferdselsårer. På kartutsnittene under er den gamle markedsvegen forsterket i rødt, øvrige skogsveier på kartet er merket i blått.

Kartbladet som dekker de indre delene av Kvænangsdalen med forsterkning av ferdselsårer. Kilde: Statskog.

Kartbladet som dekker Kvænangsbotn og Niemenaičku viser en rekke ferdselsårer i utmarka. Kilde: Statsskog.

LITTERATURLISTE

Bjørklund, I. 1985. Fjordfolket i Kvæningen – Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980. Universitetsforlaget, Tromsø.

Grydeland, S.E. 2001. De sjøsamiske siida-samfunn. Nord-Troms Museum, Sørkjosen.

Hesjedal, A (red.): Arkeologiske undersøkelser i 2010 i forbindelse med kv420 kraftlinje Balsfjord-Hammerfest. Registreringer langs traseen i Troms: Balsfjord, Storfjord. Gaivuotna/Kåfjord, Nordreisa og Kvæningen kommuner. Troms fylkeskommune.

Niemi, A (red.) 2013: kV420 Balsfjord-Hammerfest - Undersøkelse av árran, gjemmer og røyser i Gahperus, Nordreisa k., Ruossavággi, Kvæningen k., Loahccavággi, Alta k. og Áisaroaivi, Kvalsund k.

Nilsen, A. 2019: Befaringsrapport, Navitdalen landskapsvernområde. Upublisert rapport, Sametinget.

Nissen, K. 1915: Finmarkens renbyer 1911 - 1912. Norsk Folkemuseum 1985. Avskrivning av dokument.

Rossnes, G. 1975: Kart og registreringer av utmarka. Rapport. NTRMs arkiver.

Schanche, K. 2014: Samiske kulturminner langs 420 kV-ledning Balsfjord-Hammerfest Resultater av feltarbeid utført 2010, 2011 og 2012.

Storm, D. 1976: Befaringsrapport, vassdrag

Svestad, A. 2004: Verneplan Kvæningsbotn og Navit. Deltema kulturhistorie og kulturminner. NIKU.

Vorren, Ø 1962. Finnmarkssamenes nomadisme. Tromsø Museums Skrifter, bd. IX, 1 og 2. Tromsø.